

Lui Mircea Babeș la 60 de ani.

UN MORMÂNT DIN EPOCA BRONZULUI DESCOPERIT LA CÂRLOMĂNEȘTI (JUD. BUZĂU)

ION MOTZOI-CHICIDEANU, DESPINA GUGIU

În punctul *La arman* din vecinătatea stațiunii din epoca bronzului de la **Cârlomănești-Cetățuia** un sondaj restrâns a documentat un **mormânt de înhumatie** care indică prezența unei necropole aparținând grupei ceramice/culturii **Monteoru**. Înscrierea mormântului în **standardul funerar** monteorean se face pe baza inventarului descoperit care poate fi atribuit momentului care coincide cu perioada mijlocie a **epocii bronzului** la nord de Dunăre.

În toamna lui 2001 au fost reluate săpăturile arheologice în stațiunea de la Cârlomănești, com. Vernești, județul Buzău, săpături ce fuseseră întrerupte în anul 1981¹. Cu această ocazie, în urma unei sesizări locale, s-a făcut o cercetare de teren în zona de sud-vest a satului Cârlomănești, în punctul *La arman*, situat, în linie dreaptă, la circa 400 m sud-vest de așezarea din punctul *Cetățuia* ce făcuse obiectul săpăturilor menționate (Fig. 1). Punctul *La arman* a mai fost cercetat în 1975, printr-un sondaj restrâns, fiind descoperite resturi de locuire aparținând sfârșitului culturii Monteoru, ulterior atribuite „aspectului cultural Petrișoru-Racovițeni” de la finele epocii bronzului în Muntenia². Din punct de vedere geo-morfologic este vorba de un platou desprins din terasa dreaptă a Buzăului în zona în care acesta primește apele Nișcovului, ultimul său afluent pe dreapta înainte de ieșirea din zona de dealuri. Platoul, de o formă neregulată, este pe alocuri delimitat de restul terasei prin mai multe viroage, dintre care una, mai largă, îl desparte spre est-nord-est de *Cetățuie*, iar

¹ Cercetările precedente s-au desfășurat, sub conducerea lui Mircea Babeș, începând din 1967, iar apoi între 1972–1981. Între 1979–1981 din colectiv a făcut parte și I. Motzoi-Chicideanu. Colectivul din 2001 a fost constituit din M. Babeș, I. Motzoi-Chicideanu, Despina Gugiu, de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, M. Constantinescu, D. Sârbu și S. Matei, din partea Muzeului Județean Buzău și Monica Negoită, studentă în anul III la Facultatea de Istorie a Universității Valahia din Târgoviște. Pentru bibliografia cercetărilor obiectivului vezi M. Babeș, *Dacia* NS 29, 1975, p. 125–139; A. Oancea, *CAMNI* 2, 1976, p. 191–237; A. Oancea, M. Udrescu, D. Nicolăescu-Plopșor, *SCA* 13, 1976, p. 3–6; M. Babeș, *SCIVA* 28, 1977, 3, p. 319–352; M. Cârciumaru, *SCIVA* 28, 1977, 3, p. 353–364; M. Udrescu, *SCIVA* 28, 1977, 3, p. 365–374; V. Drâmbocianu, *SCIVA* 30, 1979, 1, p. 95–100; M. Babeș, M. Constantinescu, *Materiale* 13 (Oradea), 1979, p. 147–148; M. Babeș, M. Constantinescu, *Mousaios* 3, 1981, p. 25–27; M. Babeș, *vocea Cârlomănești*, *EAIVR* 1 1994, p. 313–314.

² A. Oancea, *CAMNI* 2, 1976, p. 191–237; idem, *SCIVA* 31, 1980, 4, p. 615–621; idem, *Dacia* NS 25, 1981, p. 131–191; idem, *CAMNI* 5, 1982, p. 53–58; A. Oancea, V. Drâmbocianu, *SCIVA* 28, 1977, 4, p. 509–529; A. Oancea, V. Drâmbocianu, *Mousaios* 2, 1978, p. 3–9.

altele sunt folosite și astăzi ca

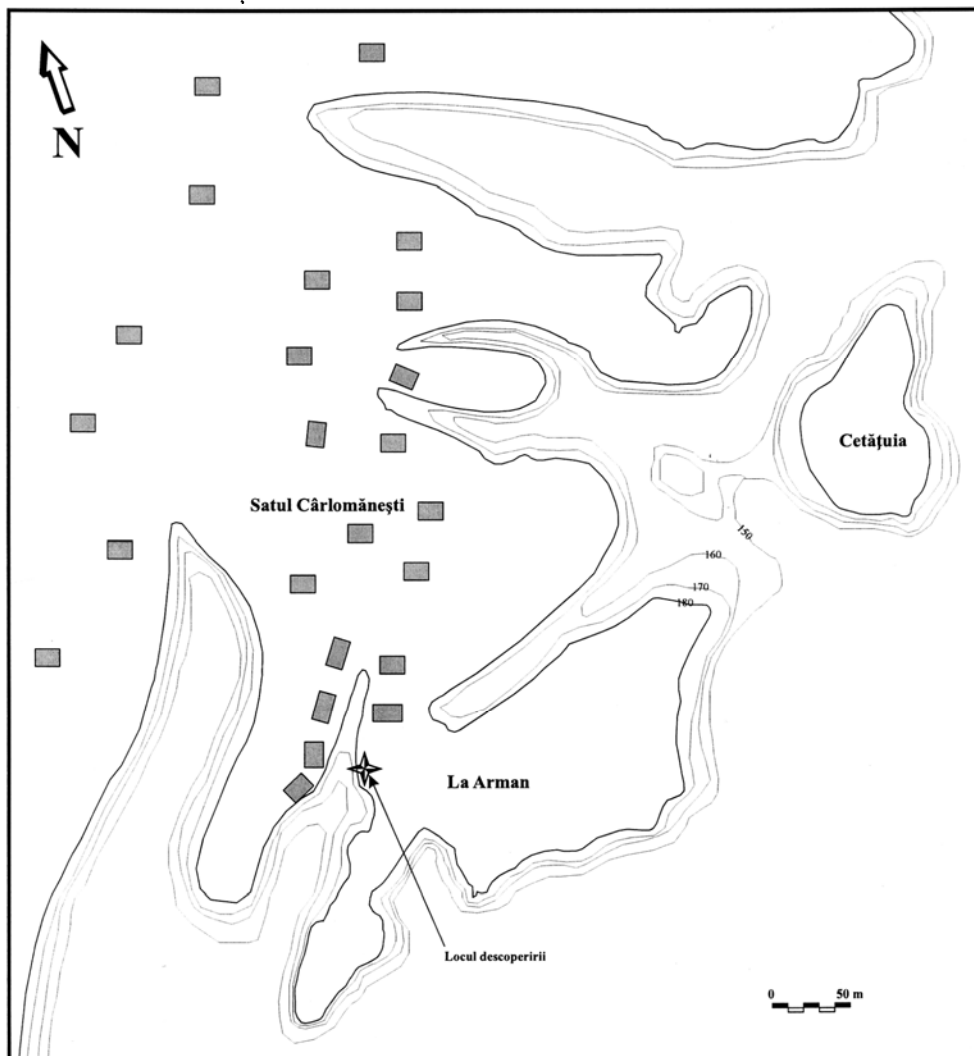

Fig. 1. Cârломănești, jud. Buzău, pozițiile punctelor *Cetățuia* și *La arman*.

drumuri. Pe latura sa de vest, unde se află și ultimele case ale satului Cârломănești, cu circa trei decenii în urmă, o asemenea viroagă, folosită multă vreme drept uliță a satului, a fost amenajată cu buldozerul, care a tăiat din marginea apuseană a platoului ce astăzi se prezintă ca un mal ce se erodează continuu. În ultimii ani, câțiva localnici au cules materiale arheologice din mal în locul unde acesta avea peste 2 metri înălțime. Cu această ocazie au fost observate mai multe oseminte umane, de lângă care au fost adunate o ceașcă cu două torți, un vas mai mic și un fragment de colan din metal (bronz

?) cu un capăt răsucit³. În septembrie 2001 s-au putut observa în mal trei morminte de inhumație, dintre care două drastic deranjate. Cel de al treilea se păstra mai bine, în mal fiind vizibilă doar calota craniană, ceea ce indica că restul mormântului nu era deranjat. La suprafață se găsesc cioburi moderne, aduse cu gunoiul de grajd, terenul fiind astăzi cultivat. Ceva mai rar se găsesc și cioburi preistorice, dintre care se remarcă cele cu suprafața brăzdată cu măturica. În 1981 I. Motzoi-Chicideanu a adunat, dintr-o viroagă de pe marginea de SE a platoului, cioburi monteorene târzii, dintre care unele și cu suprafața brăzdată cu măturica precum și un omoplat de vită, cu cavitatea glenoidă crestată. În cursul cercetărilor din punctul *Cetățuia* singura descoperire cu caracter funerar fiind reprezentată de un mormânt de copil situat chiar în așezarea din epoca bronzului⁴, rămânea ca o datorie a colectivului de cercetare identificarea ansamblurilor funerare corespunzătoare stațiunii monteorene.

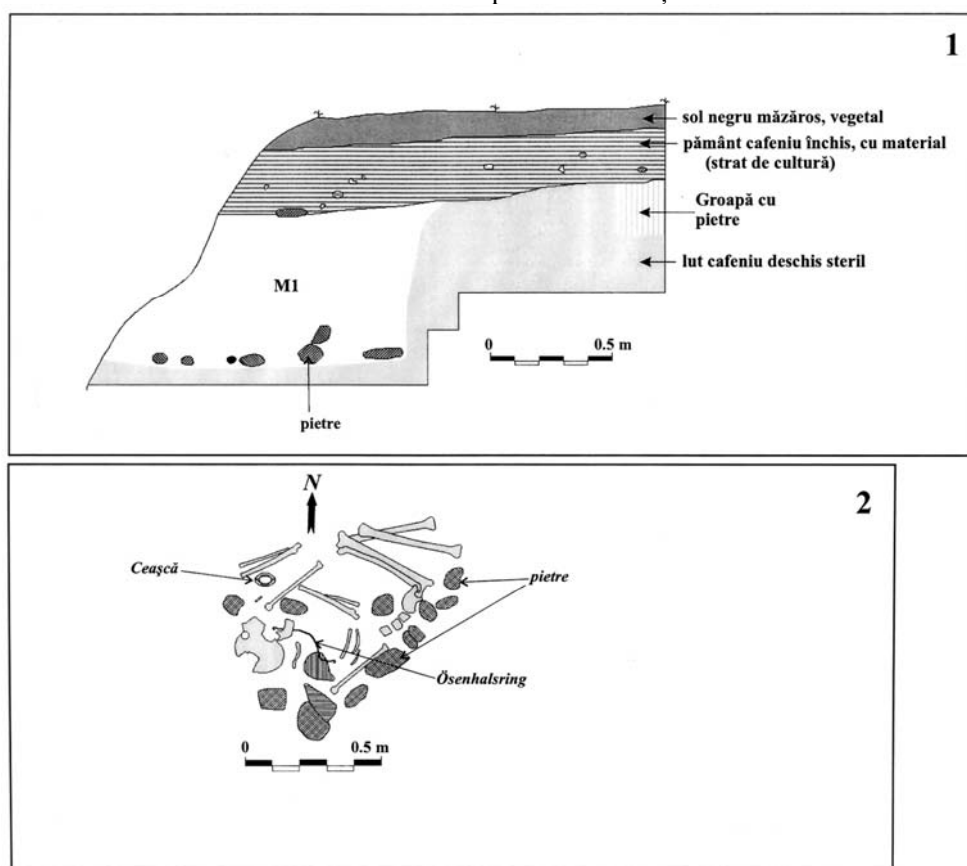

Fig. 2. Cărlomănești–La arman: Mormântul 1 – a – profil; b – plan.

³ Mulțumim și pe această cale Anișoarei Toma și soților Marian și Veronica Sandu, pentru informațiile și sprijinul oferite.

⁴ Oancea, Udrescu, Nicolaescu-Plopșor, SCA 13, 1976, p. 3–6.

În aceste condiții descoperirea unui complex funerar în preajma stațiunii din punctul *Cetățuia*, ca și faptul că acesta se găsește într-o bună relație stratigrafică cu o locuire monteoreană târzie, a oferit un bun prilej de cercetare. Din păcate, datorită faptului că suprafața *Armanului* este cultivată, în anul 2001 nu s-a putut efectua, pentru salvarea mormântului, decât un sondaj restrâns, cu dimensiunile 2.5×1.5 m, perpendicular pe marginea vestică a platoului. Din punct de vedere stratigrafic situația este următoarea: sub un vegetal gros de circa 0,20 m, reprezentat printr-un sol negru afânat, se întinde un strat de pământ cafeniu închis la culoare, cu material arheologic reprezentat prin fragmente ceramice, oase de animale, pietre, bucăți de chirpici, granule de cărbune. Grosimea acestei depuneri este, în medie, de circa 0,30–0,40 m. Imediat sub ea se găsește o depunere de loess cafeniu deschis, steril din punct de vedere arheologic, foarte tasat, care reprezintă solul viu. În acest strat și imediat sub depunerea cafenie au fost săpate două gropi. Prima dintre ele este groapa mormântului (M.1), care a fost surprinsă doar parțial, capătul dinspre vest fiind deja distrus de ruptura malului. Săpată de la -0,40 m, ea se adâncea până la -1,10 m, având, atât cât s-a putut observa, pereții drepți. Cea de a doua groapă, săpată de la același nivel, a fost surprinsă doar în parte, în colțul de NE al sondajului (Fig. 2/1). În plan nu s-a putut surprinde conturul gropii funerare, dar au fost înregistrate mai multe pietre de râu, care acopereau inițial osemintele. Ulterior, după demontarea pietrelor s-a observat că mai multe dintre acestea „căptușeau” marginile gropii, altele fiind descoperite și sub oseminte, documentând o amenajare interioară a mormântului. Scheletul păstrat destul de bine, zăcea chircit moderat pe partea stângă, cu capul către SV (Fig. 2/2). Brațul drept era îndoit din cot în unghi drept, în vreme ce cel stâng era mai puternic îndoit, ambele palme fiind aduse în dreptul feței. Membrele inferioare erau îndoite din genunchi, oasele gambelor fiind aduse către femure. Sub mandibulă a fost descoperit un colan – *Ösenhalsring* – din metal verde, cu capetele răsucite și deformat din vechime (Fig. 3/1; 4/2). Printre oasele craniului, la demontare, au mai fost găsite un *Lockenring* și un fragment de brățară ambele din bronz (Fig. 3/3–4; 4/3). În dreptul feței, peste falange, se găsea o ceașcă de dimensiuni mijlocii, cu două torți trase din buză și supraînălțate. Cea de a doua groapă, din cât s-a putut observa, avea un contur aproximativ oval, iar în umplutura ei s-au găsit mai multe pietre de râu. În mal, la circa 4 m mai spre nord, au fost descoperite oseminte, provenind de la un alt mormânt de inhumație (M.3), din care o parte fusese distrusă de eroziunea naturală a malului. La încă 6 m, tot spre nord, au mai fost descoperite resturile unui alt mormânt de inhumație (M. 4), de asemenea distrus, la care, în afara osemintelor s-au mai găsit și câteva pietre de râu. În sfârșit, a fost înregistrat și locul, încă vizibil, în care fusese descoperit, în primăvara 2000, un alt mormânt – notat M.2 – de la care s-au recuperat o ceașcă cu două torți, o jumătate de „sârmă verde”, foarte probabil un fragment de la un alt *Ösenhalsring* și un vas globular mic (Fig. 3/5)⁵. Și aceste trei morminte se găseau în aceeași poziție stratigrafică ca și M.1, adică aveau gropile „căpăcuite” de nivelul de locuire. Concomitent cu efectuarea sondajului, s-a făcut și o taluzare parțială a malului într-o zonă în care se observau mai

⁵ Din inventarul mormântului la Muzeul Județean Buzău a ajuns doar vasul globular (Fig. 4/5), colanul și ceașca cu două torți fiind pierdute.

multe fragmente ceramice, o cercetare sistematică fiind cu totul exclusă din motive obiective. Cu acest prilej, la circa 2 m spre sud de M.1, a fost descoperit parțial un complex, puțin adâncit în pământ, lung, pe direcția N-S, de 2,5 m aproximativ și alcătuit din mai multe fragmente ceramice puternic arse secundar, bucăți mari de

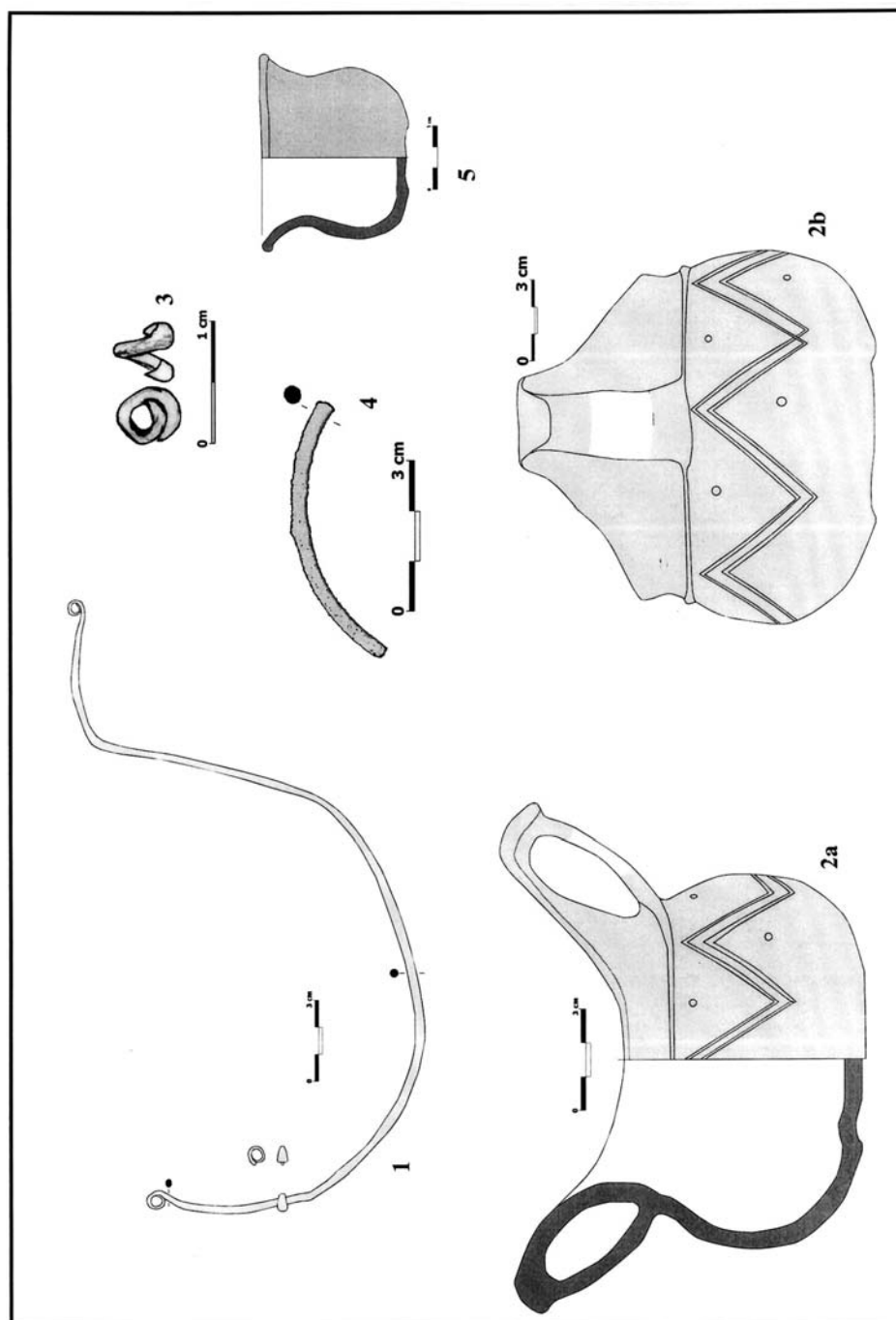

Fig. 3. Cărlomănești–*La arman*. 1–4 – Mormântul 1; 5 – Mormântul 2.

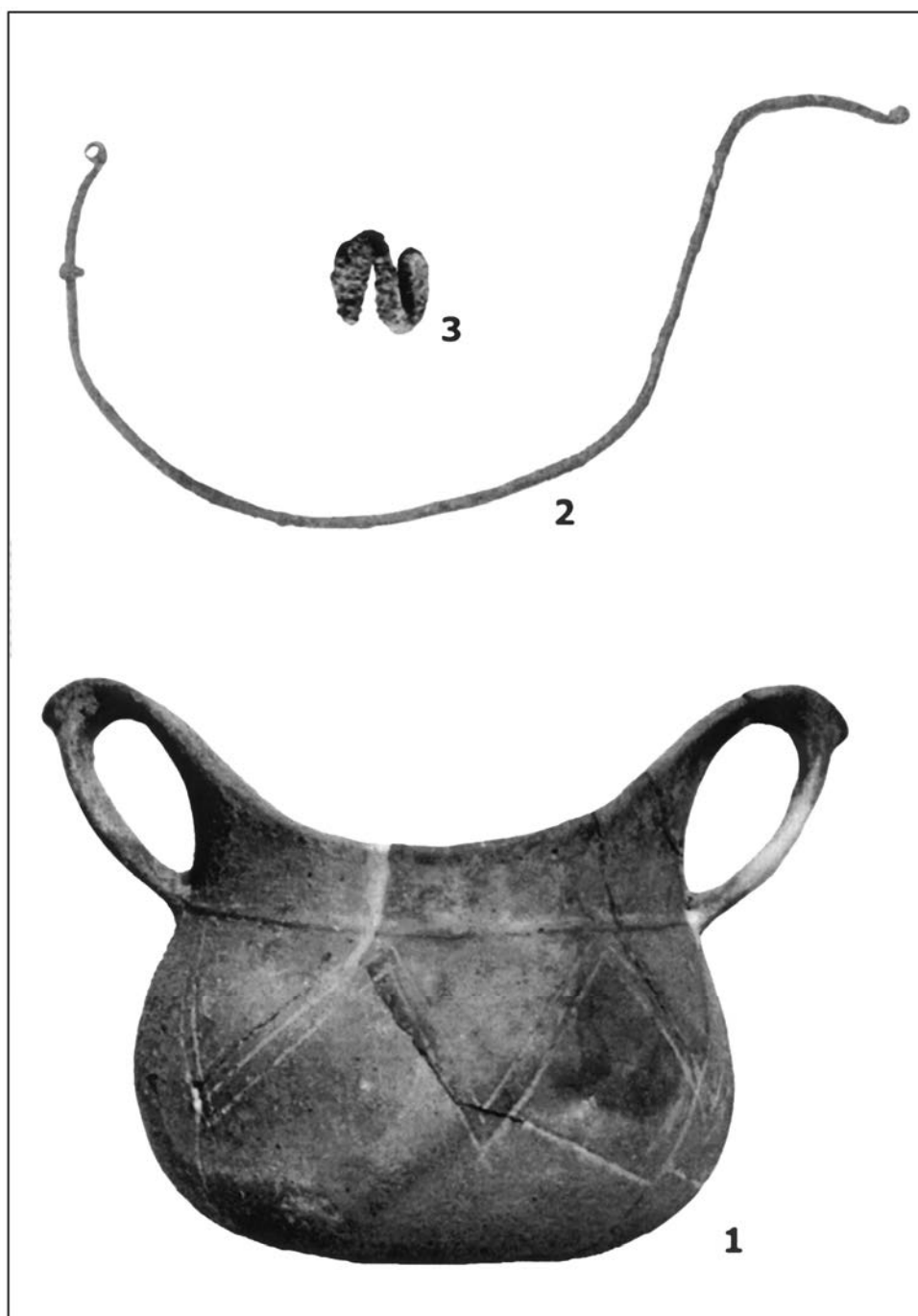

Fig. 4. Cărlomănești–*La arman*: 1–3 – mormântul 1 (foto).

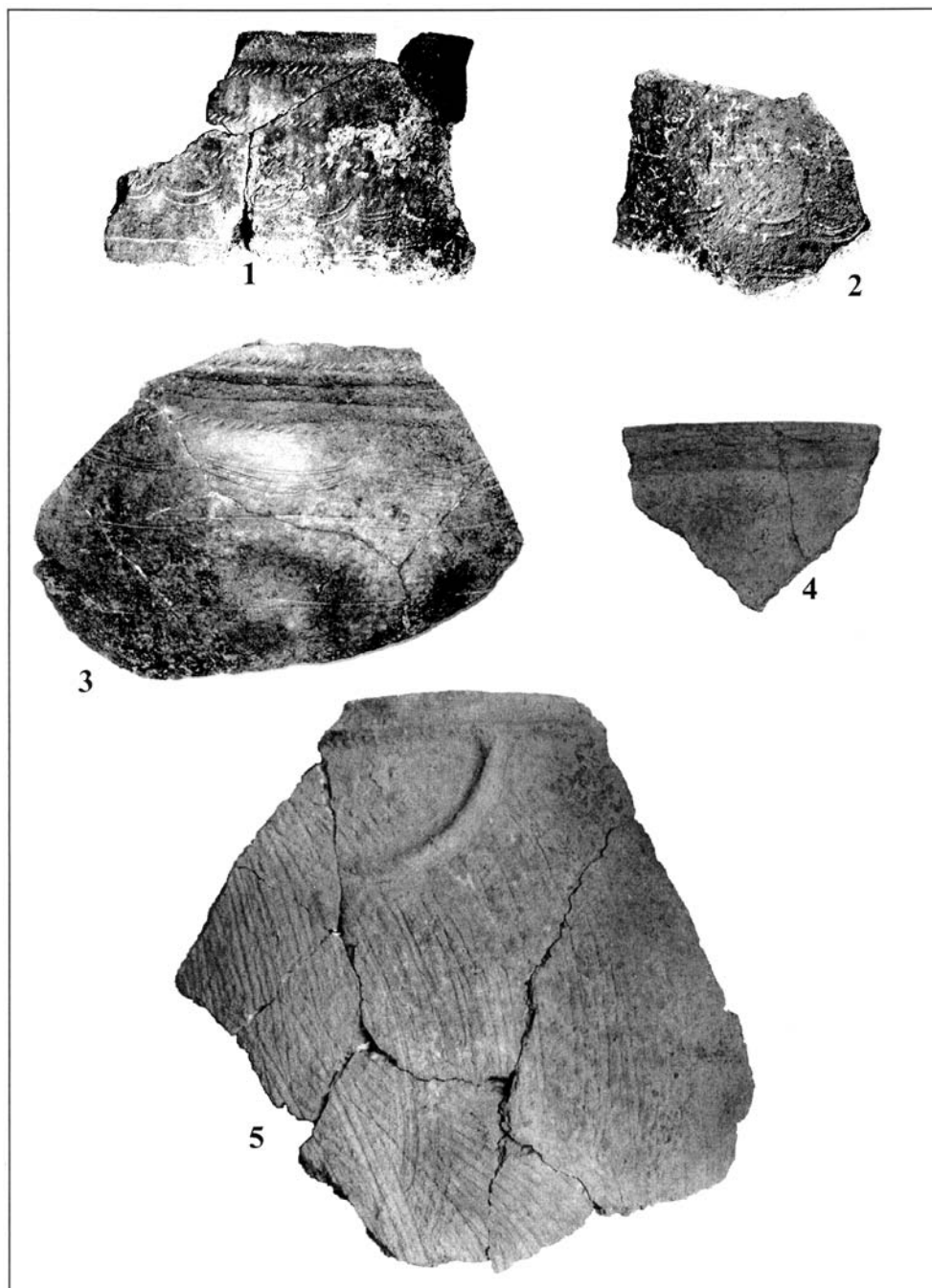

Fig. 5. Cărlomănești–*La arman*: ceramică din nivelul de locuire.

chirpic zgurificat, unele cu amprente de pari, oase de animale și pietre trecute prin foc. Nici cercetarea acestui complex, deja distrus de eroziunea malului, nu a putut fi făcută în totalitate, fiind siliți să ne restrângem la o taluzare a malului, după identificare. Din punct de vedere stratigrafic, complexul aparține depunerii care suprapune nivelul de săpare al mormintelor.

Este evident că înmormântările identificate la marginea „*Armanului*” documentează o necropolă, care, deocamdată, constituie singurul complex funerar de dimensiuni mai mari descoperit în vecinătatea stațiunii din epoca bronzului de la Cărlomănești–*Cetățuia*. Raportul stratigrafic dintre nivelul de locuire care suprapune gropile mormintelor 1–4, indică faptul că între cimitir și așezarea ce i-a urmat nu este nici o legătură. Dar nici nu putem fi cu totul siguri că necropola identificată în punctul *La arman* se leagă direct de unul dintre nivelele de locuire din epoca bronzului de pe *Cetățuia*, chiar dacă distanța nu este foarte mare⁶. De altfel, o locuire corespunzând stilului Ic1 nu a fost identificată pe *Cetățuia*, motiv pentru care socotim că așezarea corespunzătoare mormântului cercetat a fost, destul de probabil, în altă parte.

Din punctul de vedere al comportamentului funerar, M.1 de la Cărlomănești–*La arman* nu se deosebește de alte înmormântări aparținând grupei ceramice/culturii Monteoru, el înscriindu-se în standardul funerar al acesteia așa cum este el cunoscut până acum. Dispunerea scheletului în poziție chircită pe stânga este frecvent întâlnită în cimitirele monteorene⁷. Orientarea cu capul către sud-vest este mai puțin frecventă. În majoritatea mormintelor monteorene, scheletele sunt dispuse cu craniile înspre sectorul mai larg V–VNV, dar există și un grup de morminte așezate cu capul către SV, indiferent de poziția pe dreapta sau pe stânga. Este însă de remarcat că din diagrama orientărilor la înmormântările Monteoru⁸ rezultă existența câtorva grupe dispuse invers simetric în ceea ce privește poziția și orientarea, regulă ce pare a exista atât pentru cei așezați pe stânga, cât și pentru cei așezați pe dreapta (Fig. 6/1). Acest lucru apare și mai evident în cazul diagramei orientărilor pentru puținele morminte monteorene diagnosticate antropologic⁹, fiind, în același timp, de

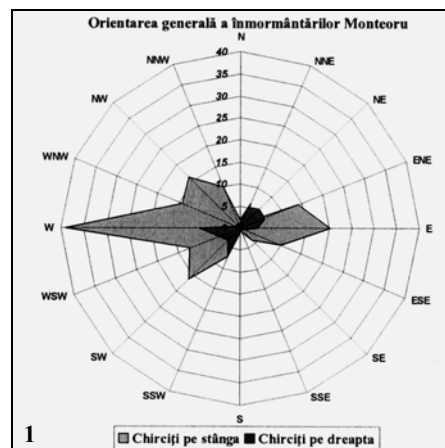
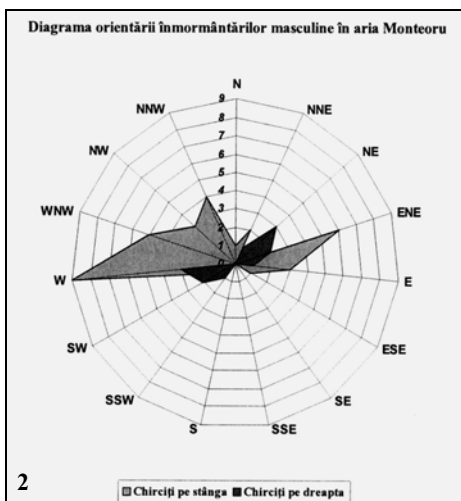
⁶ Nu trebuie pierdut din vedere că, cel puțin după situațiile întâlnite la Sărata Monteoru (cf. I. Nestor, în Raport MNA, 1944, p. 24–25; L. Bârzu, Dacia NS 33, 1989, 1–2, p. 39–40), Poiana (cf. E. Dunăreanu-Vulpe, Dacia 3–4, p. 151 și fig. 1; S. Teodor, M. Nicu, S. Țau, MemAntiq 19, 1994, p. 201–212), Căndești (cf. M. Florescu, Carpica, 10, 1978, p. 97–99; M. Florescu, A. C. Florescu, Materiale 15, 1983, p. 112–114) și Pietroasa Mică (cf. Oancea, Dacia NS 25, 1981, p. 131–132) cimitirele monteorene se găsesc în *imediata* apropiere a așezărilor.

⁷ La Poiana, din 25 morminte, 24 dintre schelete sunt așezate pe stânga și doar unul pe dreapta (cf. Dunăreanu-Vulpe, *op. cit.*), în cimitirul 3 de la Sărata Monteoru din 10 morminte, 9 au scheletele pe stânga (cf. E. Comșa, Thraco-Dacia 2, 1981); în cimitirul 4, 79 schelete sunt pe stânga și 50 pe dreapta (cf. Bârzu, *op. cit.*, cu unele lipsuri și diferențe între descrierea din catalog și planurile mormintelor); la Pietroasa Mică 45 de schelete zac pe stânga și unul pe dreapta (cf. Oancea, *op. cit.*); la Coroteni din cele 7 morminte publicate, 4 au scheletele pe stânga, pentru restul lipsind detaliile (V. Bobi, VranceaStCom, 5–7, 1987, p. 17–23).

⁸ Diagrama a fost întocmită de I. Motzoi-Chicideanu pe un stoc statistic de 225 înmormântări provenind din diferite cimitire Monteoru.

⁹ Diagrama a fost întocmită de I. Motzoi-Chicideanu pe un stoc statistic de 93 schelete provenind din diferite cimitire Monteoru.

remarcat

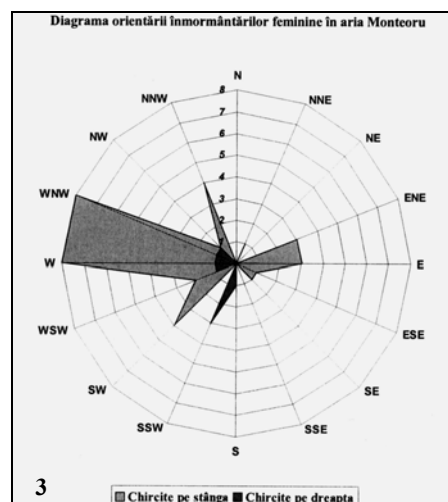

Fig. 6. 1–3. Diagrame pentru relația dispunere-orientare la înmormântările Monteoru.

preponderența scheletelor feminine așezate cu capul către sud-vest (Fig. 6/2–3). Privind lucrurile din această perspectivă avem tot temeiul să considerăm existența și în cadrul comportamentului funerar monteorean a principiului dispunerii bipolare și complementare¹⁰, în ciuda repetatelor afirmații naive conform cărora așezarea morților cu capul într-o direcție sau alta se făcea după poziția soarelui¹¹. Prezența pietrelor în groapă este de asemenea frecventă la înmormântările monteorene. La începutul evoluției grupei Monteoru se cunoaște obiceiul așezării morților în cutii – ciste – din lespezi de piatră, astfel de monumente fiind bine cunoscute în mai multe puncte ale ariei monteorene¹². Este de presupus că obiceiul, destul de costisitor sub raportul consumului de energie socială, al construcției cistelor din piatră este treptat abandonat¹³ și că, în virtutea tradiției, se continuă amplasarea în morminte a

¹⁰ M. Primas, BerRGK 58, 1977, p.75–77, unde atrage atenția asupra faptului că poziția și orientarea cadavrelor sunt în directă legătură cu grupa de sex.

¹¹ M. Florescu, Carpica 10, 1978, p. 106–107, pentru cimitirul de la Căndești unde se afirmă că: *Astfel, orientarea morților cu capul la vest și moartea însăși era probabil comparată cu apusul soarelui. Așa cum soarele dispare la zenit tot așa și omul prin ieșirea sa din rândul comunității respective, dispărea, viața curmată fiind asemuită cu noaptea ce urma după plecarea de pe cer a soarelui. Dar, tot așa după cum apusul nu era decât un repaos, un intermezzo, după care ieșea din nou pentru a da lumină și căldură, la fel și ieșirea din viață era considerată ca vremelnică, ca un somn lung ce putea avea sfârșit.* Sau, pentru cimitirul 4 de la Sărata Monteoru, la Bârzu (*op. cit.*, p. 42) care afirmă că variațiile de orientare ale scheletelor sunt *en fonction de l'oscillation saisonnière du lever du soleil*. După ce încearcă să compare, cu greșeli, situația de la Sărata Monteoru cu cele de la Pietroasa Mică, Balintești și de la Poiana, admite că, în afară *des oscillations saisonnières qui expliquent le fait que la position des corps s'inscrivent sur un arc de cercle gravitant autour de l'orientation exacte, il y a des déviations proprement dites qu'il nous reste à expliquer et qui peuvent trouver leur sens dans l'utilisations éventuelle de plusieurs codes culturels.*

¹² I. Motzoi-Chicideanu, Gh. Olteanu, SCIVA 51, 2000, 1–2, p. 49–54, nr. 10, 17, 38, 44, 49, 52, 54, 55, 60, 62, 67, 70, 82.

¹³ M. Florescu, *op.cit.*, p. 108 unde se arată că la Căndești mormintele în ciste sunt specifice doar fazelor Ic3–Ic2.

blocurilor de piatră sau doar a pietrelor de râu, care adesea „căptușesc” marginile gropii funerare ca un soi de cistă. Practica aceasta a fost observată mai întâi de către Ed. Honzik pentru câteva dintre primele morminte săpate la Sărata Monteoru¹⁴. Alte morminte cu marginile gropilor înconjurată cu pietre au fost descoperite și în cursul săpăturilor din anii 1937–1940 și 1942 de către Ion Nestor¹⁵. Și la Coroteni unele morminte din cimitirul, parțial cercetat, au avut pietre în groapă¹⁶. Bolovani de râu așezați de jur împrejurul fundului gropii au fost înregistrați și în mormântul de la Gura Văii¹⁷. Uneori obiceiul căptușirii gropilor funerare cu pietre s-a păstrat și mai târziu după cum o dovedește, în câteva cazuri, situația de la Pietroasa Mică¹⁸.

Încadrarea mormântului într-una dintre etapele de evoluție ale culturii Monteoru se poate face pe baza inventarului descoperit. Este vorba, mai întâi, de o ceașcă lucrată dintr-o pastă destul de bună, arsă la cenușiu, cu pete (Fig. 3/2a–b; 4/1). Cu un corp aproximativ globular și un gât scurt, ceașca are două torți în bandă, trase din buză și supraînălțate, cu un prag vizibil la partea superioară. Gura vasului este arcuită și are o margine simplă foarte puțin răsfrântă. Gâtul ceștii este despărțit de umăr printr-o nervură simplă, în relief, care pornește de la baza torților, iar fundul este marcat de un prag fiind prevăzut și cu un umbo puțin pronunțat. Decorul, în afara nervurii menționate, este constituit dintr-o bandă din două linii paralele, incizate, dispusă în zig-zag larg, cu impresiuni circulare intercalate. Pentru ceașcă, după siluetă și modul de tratare al torților, se pot găsi o serie de paralele în olăria atribuită nivelului Ic1 de la Sărata Monteoru¹⁹, același lucru fiind valabil și pentru motivul decorativ principal – benzile de linii paralele în zig-zag sau în „*v sau w*” – considerat de tradiție mai veche²⁰. Din păcate stilul ceramic/faza Ic1 este insuficient documentat în aria grupei. Deocamdată, în afara stațiunii eponime²¹, alte descoperiri de acest fel mai sunt cunoscute în bazinul Buzăului la Băiești–Aldeni–Dealul Balaurlui²², Băiești–Aldeni–Mucăa Vulturului²³, Cernătești–Valea Malului²⁴, Năeni–Zănoaga²⁵ și, acum, la Cărlomănești–*La arman*, la care se mai pot

¹⁴ O transcriere a raportului lui Honzik din 2 mai 1907 la H. Schmidt, ZfE 39, 1907, p. 1000–1001 și fig. b.

¹⁵ Nestor, *op. cit.*, București, 1944, p. 24–25, fig. 2.

¹⁶ Bobi, *op. cit.*, p. 17–23 și cu o ilustrație execrabilă la fig. 1–6.

¹⁷ C. Buzdugan, C. Eminovici, Carpica 4, 1971, p. 113–114, fig. 1.

¹⁸ Oancea, Dacia, NS 25, 1981, p. 136, cu observația că „tipologia” amenajărilor funerare de la Pietroasa Mică făcută de Oancea este incorectă, vezi pentru aceasta punctul de vedere al lui Motzoi-Chicideanu, Mousaios 9, 2004, p. .

¹⁹ E. Zaharia, Dacia NS 37, 1993, p. 15–38 și fig. 3/2–3, 5, 8–10; 4/2–4, 6–13.

²⁰ *Ibidem*, p. 35.

²¹ *Ibidem*.

²² Gh. Ștefan, Dacia 5–6, 1935–1936 (1938), fig. 9–10; Oancea, CAMNI 2, 1976, p. 226, nr. 18.

²³ *Ibidem*, p. 226, nr. 20, pe baza materialelor nepublicate din Muzeul școlar din localitate.

²⁴ *Ibidem*, loc. cit., nr. 16, pe baza materialelor nepublicate din Muzeul școlar din localitate. La p. 227, nr. 31 mai este menționată și localitatea Bonțești, cu descoperiri din „fazele” Ic3–Ic1, trimiterea fiind la Gh. Bichir, Materiale 5, 1959, p. 257–263, dar descoperirile de la Bonțești sunt constituite din două

adăuga stațiunile din zona dintre Râmnic și Putna de la Cârlomanești²⁶ și, eventual, Odobești²⁷. Toate aceste descoperiri, al căror context stratigrafic nu este câtuși de puțin precizat, se plasează doar într-o zonă destul de restrânsă, de la Curbura Carpaților (Fig. 7), astfel că avem tot dreptul să ne întrebăm în ce măsură stilul Ic1 documentează o „fază” a culturii Monteoru, absentă în cea mai mare parte a ariei și în ce măsură reprezintă doar un facies local²⁸.

---

morminte salvate, atribuite de către Gh. Bichir „fazei” Ia, cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 258–259 și fig. 3/3–4.

²⁵ În cursul săpăturilor din anii 1999–2001, pe panta de est a *Cetății 2* au fost descoperite mai multe fragmente ceramice cu decor tipic stilului Ic1. Deocamdată nu a fost identificat, cu claritate, în această depunere, un complex Ic1.

²⁶ M. Florescu, *op. cit.*, p. 100–101, unde se specifică că, până în acel moment fuseseră descoperite 8 morminte aparținând „fazei” Ic1, dintr-un total de 477.

²⁷ M. Florescu, voce *Odobești*, în EAIVR, 3, 2000, p. 223, unde se susține că pe dealul *Șarba* se găsesc urmele unei bogate așezări aparținând culturii Monteoru (fazele Ic3–Iib).

²⁸ Zaharia, *op. cit.*, p. 35 și nota 11 unde o citează pe M. Florescu, ArhMold 4, 1966, p. 107 și 113, dar la paginile respective nu există nici o mențiune pentru descoperiri Ic1 din Moldova !

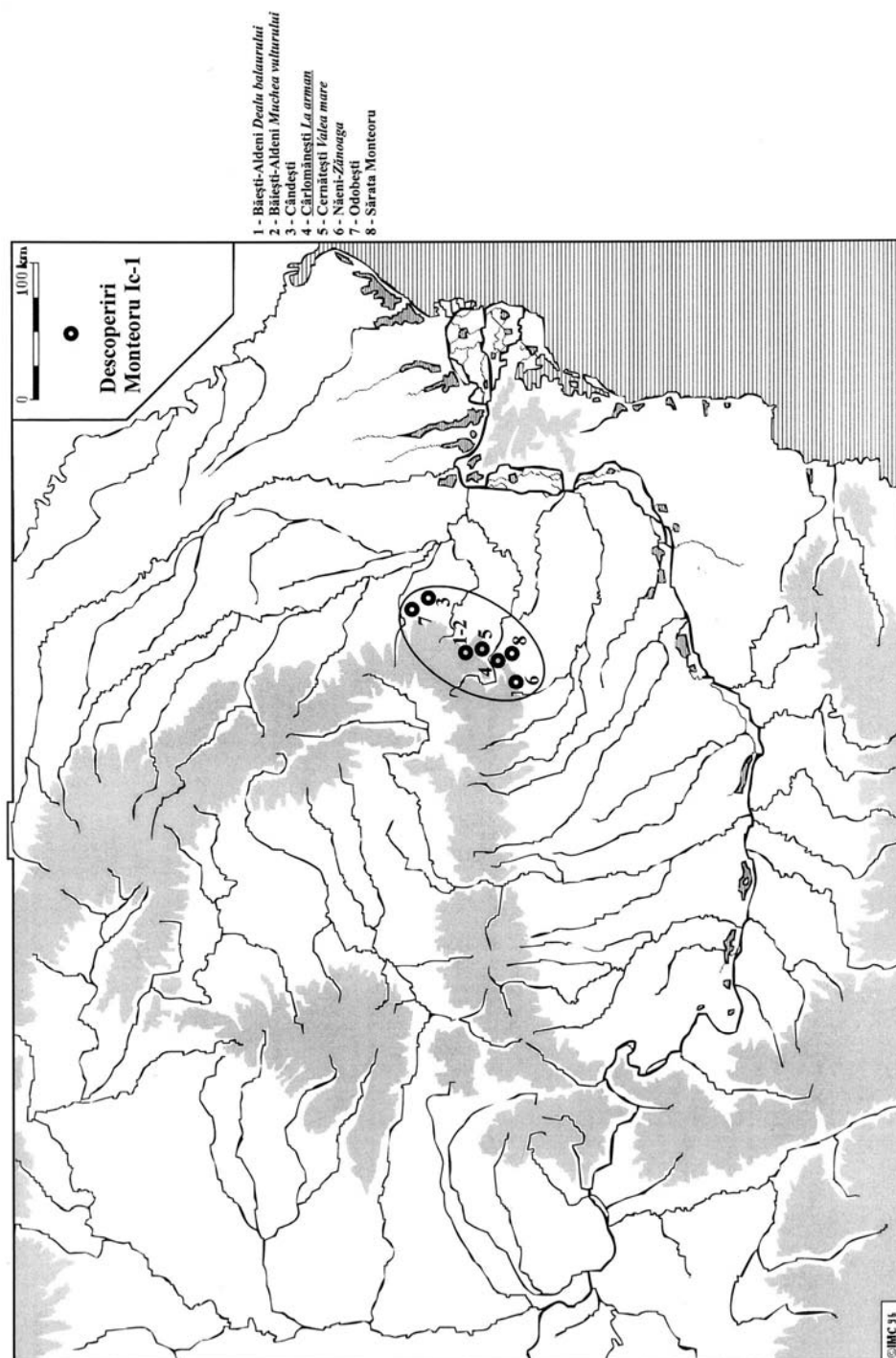

Fig. 7. Aria descoperirilor Monteoru Ic1.

Inelul de buclă – *Lockenring* – dintr-un aliaj pe bază de cupru, judecând după patina verde deschis, din sârmă cu secțiunea circulară și cu capetele îngroșate, se apropie prin forma circulară de tipul A, după tipologia mai veche a Eugeniei Zaharia²⁹. Cu un diametru de 1,1 cm, inelul de buclă are o greutate de 1,137 grame (Fig. 3/3; 4/3). Piesa nu ajută prea mult la încadrarea cronologică a mormântului, asemenea inele de buclă fiind larg răspândite în cursul epocii bronzului de la Atlantic la Ural. Prezența unor inele de buclă, de tip B, în cimitirul de la Pietroasa Mică³⁰, evident mai târziu decât descoperirea noastră, vorbește de la sine pentru durata lungă de existență a acestei piese de port și, prin aceasta, valoarea sa limitată din punct de vedere cronologic.

Nici fragmentul de brățară (Fig. 3/4) nu este de mare folos, mai ales datorită faptului că nu mai dispunem decât de o parte a piesei. Ni se pare important faptul că a fost ruptă din vechime, neputând fi exclusă eventualitatea ca piesa să fi fost „teaurizată” și depusă în mormânt tocmai cu această calitate. După cât s-a păstrat din brățară, este posibil ca piesa să fi aparținut categoriei cu capete subțiate și deschise³¹, piesă de port comună pentru vremea respectivă.

Colanul, probabil dintr-un aliaj de cupru, după capetele ușor răsucite aparține categoriei mai largi numite îndeobște *Ösenhalsring*, bine documentată în epoca bronzului european. În momentul descoperirii fusese deja deformat, ne mai păstrând forma circulară inițială. Subliniem faptul că la capete, sârma a fost martelată, secțiunea devenind rectangulară, dar nu a fost subțiată (lățită). Lungimea desfășurată a piesei este de 38 cm, cu o grosime de 3,5 mm, iar greutatea de 20,996 g. Pe sârma colanului se mai găsește o mică verigă, din același material, răsucită o singură dată și având unul dintre capete lățit prin ciocănire (Fig. 3/1; 4/1). Colanul din metal reprezintă o apariție destul de rară în mediul Monteoru. Până acum se mai cunosc două exemplare în cimitirul de la Pietroasa Mică³² și alte trei în cimitirul de la Căndești³³. Și la Sărata Monteoru, în cimitirul 2, nepublicat dar atribuit fazei Monteoru Ia³⁴, se cunoaște, deocamdată fără alte detalii, un *Ösenhalsring*, dar cu corpul răsucit³⁵, fiind vorba

²⁹ Eadem, *Dacia NS* 3, 1959, p. 107–108. Pentru varianta A vezi fig. 1, unde însă piese similare celei de la Cărlomănești nu sunt ilustrate. În studiul respectiv autoarea a folosit o împărțire a culturii Monteoru în 3 etape (I–III), la care, ulterior, a renunțat. Este însă cazul să spunem că studiul, a cărui schemă tipologică păstrează structura mai veche stabilită de H. Schmidt, este astăzi depășit atât prin numărul extrem de mare de piese descoperite între timp pe o arie mai mult decât vastă, cât și datorită unor nuanțări apărute între timp în ceea ce privește definirea grupelor culturale, periodizările sau cronologia absolută.

³⁰ Oancea, *Dacia NS* 25, 1981, p. 154.

³¹ Vezi pentru brățări M. Petrescu-Dîmbovița, *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*, PBF X.4, Stuttgart 1998, p. 72, nr. 662, pl. 57/662 și 174/F, unde e vorba de o asemenea brățară descoperită în M.522 de la Căndești.

³² În M.3, împreună cu patru inele de buclă, o brățară, o ceașcă cu o toartă și o pixidă cu capac și M.16, cf. Oancea, *Dacia NS* 25, 1981, p. 186, fig. 5/10, respectiv p. 187, fig. 11/16.

³³ În M. 666, vezi supra nota 31.

³⁴ Zaharia, *op. cit.*, p. 38.

³⁵ Vulpe, *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.*, 1977, *Referate des Kolloquiums über die Geschichte des 16. Jahrhunderts v. Chr.*, p. 103–104, fig. 2/12.

probabil de o variantă³⁶. În spațiul dintre Tisa și Nistru asemenea colane mai sunt cunoscute (Fig. 8) în depozitul de la Predeal I³⁷, la Cetățeni-*La cruce*³⁸, unde se presupune că a fost găsit într-un mormânt în cistă din piatră, și mai departe, în depozitul de la Deva³⁹, într-un mediu mai dificil de precizat. Tot în Transilvania se mai cunoaște un exemplar descoperit în așezarea de la Cetea, aparținând mediului Wietenberg⁴⁰, iar spre sud la Dunăre, în Oltenia, la Maglavit⁴¹ probabil în aria Gârla Mare, aceluiași mediu putându-i fi atribuit și colanul de la Kladovo⁴². Prezența unor *Ösenhalsringe* în portul ceremonial al comunităților Gârla Mare mai poate fi documentată indirect și prin unele elemente de decor de pe cunoscutele statuete antropomorfe⁴³. Foarte frecvente sunt în înmormântările de pe Mureșul inferior din mediul Periam-Pecica, la Battonya⁴⁴, Mokrin⁴⁵, Kiszombor⁴⁶, Beba Veche⁴⁷, Sándorfalva⁴⁸, Szörég⁴⁹ și Novi Kneževac (Kanižja)⁵⁰, dar și în așezările

³⁶ Un «*collier à oreillettes*» a fost menționat, fără alte precizări, ca descoperit la Sărata Monteu, cf. Nestor, *Dacia* 9–10, 1941–1944 (1945), p. 177, nota 2.

³⁷ Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Biblioteca de Arheologie 30, București, 1978, p. 42, pl. 7/1–5.

³⁸ În M.4, cf. D. V. Rosetti, CAMNI, 1, 1975, p. 281, fig. 10. Vezi și Motzoi-Chicideanu, Olteanu, *op. cit.*, pentru o scurtă discuție asupra piesei.

³⁹ Nestor, *op. cit.*, p. 165–181.

⁴⁰ N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA19, Bonn, 1994, p. 29, nr. 107 și p. 232, pl. 146/2.

⁴¹ Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 48, pl. 17/11–16; 18/1.

⁴² I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen*, ArchHung, SN ILBudapest 1975, p. 283.

⁴³ M. Chicideanu-Șandor, I. Chicideanu, *Dacia* NS 34, 1990, p. 64.

⁴⁴ În M. 90, împreună cu două cești, dintre care una cu *Besenstrich* și un castron, în M.96 două piese împreună cu cioburi de la două vase și alte două exemplare în M. 110 împreună cu un pandantiv „semilunar” din cupru, un *Lockenring* și un buton din aur, 30 de perle din „faianță”, 20 cochilii de *Dentalium*, o amforetă, un kantharos, un castron și o ceașcă fragmentară și un humerus de bovină, cf. J.J. Szabó, *Früh- und mittelbronzezeitliche Gräberfelder von Battonya*, Inventaria Praehistorica Hungariae, Budapest, 1999, p. 43–44, fig. 31; p. 45, pl. 34 și p. 48–49, pl. 42.

⁴⁵ În M.10 împreună cu două ace „cipriote”, două brățări, un *Noppenring* din aur, o pixidă și un castron, un os și un corn de bovină; în M.16 împreună cu 41 tubulețe din cupru așa numite *Panflütte*, șapte *Brillenanhänger*, doi butoni, toate din cupru, o perlă din os, 10 perle din „faianță” și un topor de tip *Randleistenbeil*; în M.19 împreună cu un ac de tip *Rollennadel*, două brățări din bronz, un castron și o pixidă cu capac; în M.20 împreună cu două ace „cipriote”, două brățări, trei perle și doi saltaleone din cupru, patru *Lockenringe* și un *Noppenring* din aur, un ac și o amuletă ambele din os, 34 perle din „faianță”, patru cochilii fosile, o pixidă și un castron; în M.21 împreună cu șase perle tubulare din cupru, trei *Lockenringe* din aur, 42 perle din „faianță”, un pumnal, o pixidă și un castron; în M.51 împreună cu un ac *Rollennadel*, o brățară spiralică, un *Panflütte* din cupru, o perlă din „faianță” și un castron; în M.200 împreună cu două ace „cipriote”, o brățară spiralică, 20 *Panflütte*, șapte *Brillenanhänger*, cinci butoni și patru saltaleone, toate din cupru, 23 perle din *Dentalium* și cinci din *Columbella*, 80 de perle din „faianță”, o amuletă din piatră, o pixidă și un castron și în M. 218 împreună cu un castron, cf. M. Girić, *Mokrin. Nekropola ranog bronzanog doba*, Dissertationes et Monographie 11, Belgrad, 1971, p. 43–44, pl. 5/1–9; p. 46–48, pl. 7/1–6, 90/10–12; p. 49–50, pl. 8/1–7, 94/19; p. 50–51, pl. 8/10, 9/1–9; p. 51–52, pl. 10/1–6; p. 64–65, pl. 16/1–5; p. 133–134, pl. 54/1–8; p. 141, pl. 58/1,3.

⁴⁶ În M.1 împreună cu o brățară spiralică și două inele din cupru, dinți de animal, cochilii și perle din „faianță”, cf. Bóna, *op.cit.*, p. 85.

⁴⁷ În M.6, împreună cu o brățară spiralică și un *Brillenanhänger* din cupru, un *Lockenring* din aur

corespunzătoare de la Periam–*Movila Șanțului*, nivelul IX⁵¹ și Pecica⁵². Din aceeași arie mai sunt menționate colanele de la Borjas⁵³ și Szeged⁵⁴. În aria Hatvan se cunosc piesele din așezarea eponimă⁵⁵, dintr-un mormânt de la Zaránk⁵⁶ și de la Szelevény, dintr-un context neprecizat⁵⁷. Din Serbia cunoaștem alte trei asemenea piese în depozitul de la Tručevac, găsite împreună cu patru securi de tip *Randleistenbeil*, 6 pandantive *Brillenspirale* și 4 inele de buclă, toate într-un vas Vatina⁵⁸. Două *Ösenhalsringe* mai sunt cunoscute în mormintele Somogyvár–Vinkovci de la Klinci și Zarub, în Bosnia⁵⁹. Tot din Bosnia mai provin și alte colane, unele cu decor incizat, descoperite în înmormântări atribuite mediului Vatina și încadrate, mai târziu, în BzB2–D, la Padine–*Jezero* și Ročević–*Šundinovača*, pe Drina⁶⁰. În Macedonia, în regiunea Čačak, au mai fost descoperite colane în mormintele tumulare de la Jančić–Dubac, contemporane grupei Vatina⁶¹. Dar aceste analogii au o valoare limitată căci colanele din mediul Monteoru se deosebesc din punct de vedere morfologic de piesele vestice, ca de pildă cele din aria Periam–Pecica, sau de cele din depozitele de la Predeal, Deva ori Maglavit. Este vorba în primul rând de dimensiuni, colanele monteorene fiind mai subțiri, iar apoi în ceea ce privește secțiunea barei, care la cele

și un ac din os, cf. Bóna, Alba-Regia, 4–5, 1965, p. 23.

⁴⁸ În M.169, împreună cu o amforetă, două câni, un castron, trei *Lockenringe* din aur, două brățări spiralice din bronz și un ac din os cu cap spatulat și perforat, cf. O. Trogmayer, MFME/Studia archaeologica 7, 2001, 178 și fig.3–4.

⁴⁹ În M.1 împreună cu două ace „cipriote” și o brățară din cupru, două vase kantharos și un castron și în M.220 împreună cu două ace „cipriote” din cupru și 11 pandantive din dinți de animal, cf. I. Foltiny, DolgSzeged 17, 1941, p. 4, pl. I/1–3, 19/1–2, 5, 8, 12 și, respectiv, p. 46.

⁵⁰ În M.3 împreună cu o brățară spiralică din cupru și un castron și în M.4 împreună cu două brățări spiralice și un castron, cf. Bóna, *op.cit.*, p. 24.

⁵¹ T. Soroceanu, *Studien zur Mureș-Kultur*, Internationale Archäologie, Bd. 7, Buch am Erlbach, 1991, p. 115–116, pl. 82/A, 4.

⁵² Bóna, *op.cit.* (supra nota 42), p. 99, unde susține că ambele piese de la Periam și de la Pecica au fost descoperite fortuit.

⁵³ I. Bóna, *op.cit.*, p. 283.

⁵⁴ *Ibidem*, loc. cit.

⁵⁵ N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.–16. Jahrhunderts v. u. Z.*, ArchHung, SN 45, Budapesta 1968, p. 163.

⁵⁶ *Ibidem*, loc. cit., pl. 88/1.

⁵⁷ *Ibidem*, loc. cit., pl. 119/1.

⁵⁸ A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapesta, 1967, p. 180; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968, vol. I, p. 66 și vol. II, pl. 13/9–11.

⁵⁹ Bóna, Alba-Regia 4–5, 1965, p. 45.

⁶⁰ M. Kosorić, D. Krstić, ZNMB 13, 1988, 1, p. 29–55, pl. 3/2–4; 8/3; 11/1a–b; 18/1a–b.

⁶¹ În tum. 1/M. 2, inhumat, împreună cu două *Lockenringe*, o brățară, un pandativ de tip *Brillenspirale* și doi butoni, toate din bronz; în tum. 1/M. 10, incinerat, în kantharosul care a servit drept urnă; în tum. 3/M. 5, inhumat, cf. L. Nikitović, Zbornik radova Narodnog Muzeja–Čačak 19, 1999, p. 5–24, pl. I/2–6; pl. II/6–9; pl. IV/11.

de la Curbura Carpaților este circulară, la celelalte fiind diferită, cum este cazul celor de la Deva și mult mai groasă. O altă deosebire este dată de capetele lățite prin ciocănire la piesele vestice, spre deosebire de cele simple la cele monteorene⁶². Pe aceasta bază credem că putem vorbi, în cadrul colanelor din categoria *Ösenhalsringe*, de o variantă Monteoru, cărei i s-ar putea adăuga și piesa de la Cetățeni. O altă diferență, în special față de cele din depozite, constă în funcția lor. Dacă la piesele din mormintele Monteoru sau Periam–Pecica, este evidentă funcția de podoabă⁶³, la colanele din depozitele de la Predeal și Deva, cel puțin, este de luat în seamă și funcția de bară/lingou, metalul circulând adesea sub această formă⁶⁴. „Adoptarea” în moda vestimentară monteoreană a acestor piese de port de factură central europeană s-a făcut, cu siguranță, în contextul mai larg al schimburilor la distanță⁶⁵, metalul fiind, foarte probabil, principala marfă căutată, mai ales că în aria Monteoru lipsesc zăcămintele cuprifere. Colanele din ariile Periam–Pecica sau Hatvan aparțin aceleiași lumi ca și exemplarele de la Dunărea Mijlocie din mediile Nitra sau, mai ales, Aunjetitz, unde asemenea piese sunt caracteristice și binecunoscute de multă vreme⁶⁶. Și în așezarea fortificată de la Jędrzychowice, aparținând grupei Nowa Cerekwia de pe Oder, contemporană cu faza târzie a culturii Aunjetitz, a fost descoperit un colan din bronz cu capetele rulate⁶⁷.

Prezența unui *Ösenhalsring* într-un mormânt monteorean oferă prilejul unor nuanțări a poziției în timp a descoperirii respective și a etapei corespunzătoare grupei ceramice/culturii Monteoru. Deși intens cercetat fenomenul Monteoru nu

⁶² Cu mai multă vreme în urmă, I. Bóna a discutat colanele din categoria *Ösenhalsringe*, pe care le-a împărțit în 4 grupe: a – de origine sud-estică, cuprinzând piesele din mediul Periam–Pecica și pe cea de la Sărata Monteoru; b – de posibilă origine sud-estică, în care le-a inclus pe cele din depozitele de la Predeal și Deva; c – de origine central-europeană, cu piese din medii Aunjetitz, Gáta, Vátya și al Culturii cu ceramică incrustată; d – cu piese de posibilă origine central-europeană, cu piese din descoperiri Hatvan, Vátya și cea din depozitul de la Trușevac, cf. I. Bóna, *op.cit.* (supra nota 42), p. 282–284.

⁶³ Pentru seturile de podoabe conținând și *Ösenhalsringe* din Europa Centrală vezi G. Schumacher-Matthäus, *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Bd. 3, Mainz am Rhein, 1985. O discuție interesantă pe această temă la J. O'Shea, *Villagers of the Maros. A portrait of an Early Bronze Age society*, New York–London, 1996, p. 100–138, 198.

⁶⁴ Funcție de „lingou” au în special colanele masive, cele subțiri fiind podoabe; cf. I. Nestor, *op.cit.*, p. 176; B. Chropovsky, *Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in Vel'ky Grob*, în B. Chropovsky, M. Dulek, B. Polla, *Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei*, Bratislava 1960, p. 65–68; M. Bartelheim, *Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen*, UPA 46, 1998, 1–2, p. 56–57 și harta 139.

⁶⁵ I. Motzoi-Chicideanu, în B. Hänsel (Hrsg.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, PAS 11, München-Berlin, 1995, p. 219–242.

⁶⁶ A. Mozsolics, *op.cit.* (supra nota 58), p. 69–72; B. Chropovsky, *op.cit.*, loc.cit.; E. Schalk, *Die Entwicklung der prähistorischen Metallurgie im nördlichen Karpatenbecken. Eine typologische und metallanalytische Untersuchung*. Internationale Archäologie – Naturwissenschaft und Technologie, Bd. 1, Rahden/Westf., 1998, p. 105–110; M. Bartelheim, *op.cit.*

⁶⁷ M. Gedl, în *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin-Nitra, 1982, p. 189–207, fig. 14.

dispune

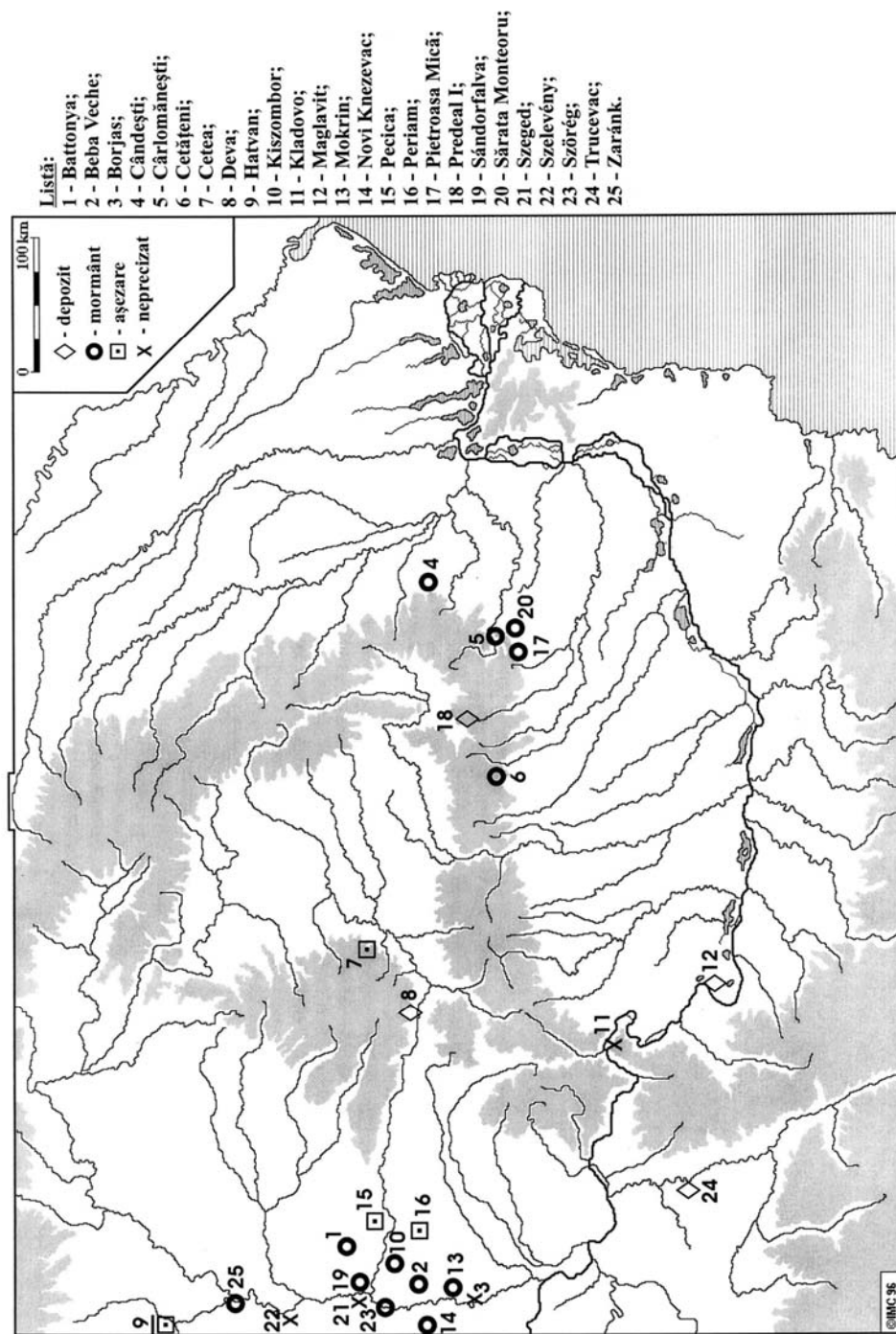

Fig. 8. Aria răspândirii colanelor de tip „Ösenhalsring”.

decât de două date radiometrice, probele respective fiind prelevate cu mai mult timp

în urmă în stațiunea eponimă. Prima dintre ele este Bln-3065-3690 $\pm$ 60 BP (semințe din nivelul Ic3), iar cea de a doua Bln-4619-3919 $\pm$ 48 BP (cărbone din arealul 2, nivelul Ic2, săpătură 1949)⁶⁸ (Lista 1/30-31). Ambele date calibrate se plasează în a doua jumătate a mileniului 3 a.Chr.⁶⁹, la prima vedere părând oarecum contradictorii, în sensul că data pentru nivelul Ic3 (Fig. 9/1) apare ca mai nouă decât cea pentru nivelul Ic2 (Fig. 9/2). Este evident că în lipsa unei serii mai largi, cele două date nu ajută cu mult. Pentru precizări în ceea ce privește cronologia absolută a unor etape ale grupei Monteoru trebuie să apelăm la relațiile acestora cu alte grupe pentru care dispunem astăzi de suficiente datări cu radiocarbon.

Odată cu instalarea ceramicii de tip Ic3 în aria monteoreană apar mormintele cu catacombă, a căror prezență se continuă pe parcursul etapei următoare Ic2, după situația de la Căndești⁷⁰, și probabil și în cursul etapei IIa, judecând după catacombele unor morminte din cimitirul 4 de la Sărata Monteoru⁷¹. Morminte cu catacombă se mai cunosc în Basarabia: la Balaban⁷², Căușani⁷³, Ciobruți⁷⁴, Gura Galbenei⁷⁵, Kișlica⁷⁶, Nikolskoe⁷⁷, Olănești⁷⁸, Purcari⁷⁹, Răscăieții Noi⁸⁰, Sărățeni⁸¹, Talmaz⁸², Ursoaia⁸³ și Curci⁸⁴, iar apoi în sudul Moldovei la Matca⁸⁵ și în Bărăgan la Smeeni⁸⁶. Astfel de înmormântări sunt deosebit de frecvente în spațiul dintre Nistru și litoralul apusean al Mării Caspice. Există numeroase date radiocarbon pentru înmormântările *Katakombnaja*. Cele mai timpurii par să fie, în stadiul actual al cercetării, cele din zona dintre Caspica și Don, datele ¹⁴C corespunzătoare, în special

⁶⁸ Informație amabilă N.G.O. Boroffka, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁶⁹ După A. Vulpe, cele două date sunt „*aberrant de înalte*”, considerând că nivelele Ic4₃-Ic2 pot fi datate ante 2200 a. Chr., cf. Vulpe, în M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe (coord.), *Istoria românilor*, I, București, 2001, p. 254.

⁷⁰ M. Florescu, A. Florescu, *Materiale* 15, 1983, p. 113.

⁷¹ Bârzu, *op. cit.*, p. 40 unde se afirmă că: *Pour résister aux glissements de terrain, les fosses ont dû être creusées en catacombes et parfois même renforcées par une rangée de pierres.*

⁷² G. F. Čebotarenko, E. V. Jarovoj, N. P. Tel'nov, *Kurgany Budžakskoj stepi*, Chișinău, 1989, p. 19.

⁷³ *Ibidem*, p. 79-81, 85-86, 91-92.

⁷⁴ Agulnikov, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă* 3, 2000, p. 499-500.

⁷⁵ V. A. Dergacev, *Pamjatniki epohi bronzy*, Chișinău, 1973, p. 19.

⁷⁶ A. V. Gudkova, G.N. Toščev, G.F. Čebotarenko, în G. Toščev (ed.), *Drevnosti stepnogo Pricernomor'ja i Kryma, Zaporož'e* 1995, p. 91-126.

⁷⁷ Agulnikov, *op. cit.*, p. 496-498.

⁷⁸ E. V. Jarovoj, *Kurgany eneolita-epohi bronzy Nižnego Podnestrov'ja*, Chișinău, 1990, p. 132-211.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 41-131.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 7.

⁸¹ O. Levițki, I. Manzura, T. Demcenko, *Necropola tumulară de la Sărățeni*, Bibliotheca Thracologica 17, București, 1996.

⁸² Agulnikov, *op. cit.*,

⁸³ Čebotarenko, Jarovoj, Tel'nov, *op. cit.*, p. 102-129.

⁸⁴ G.N. Toščev, *Kurgany epohi bronzy mežozer'ja Jalpuga i Kagula, Zaporož'e*, 1992, p. 37-44.

⁸⁵ M. Brudiu, *Thraco-Dacica* 6, 1985, 1-2, p. 32 și fig. 3.

⁸⁶ N. Simache, V. Teodorescu, *Materiale* 8, 1962, p. 273-282.

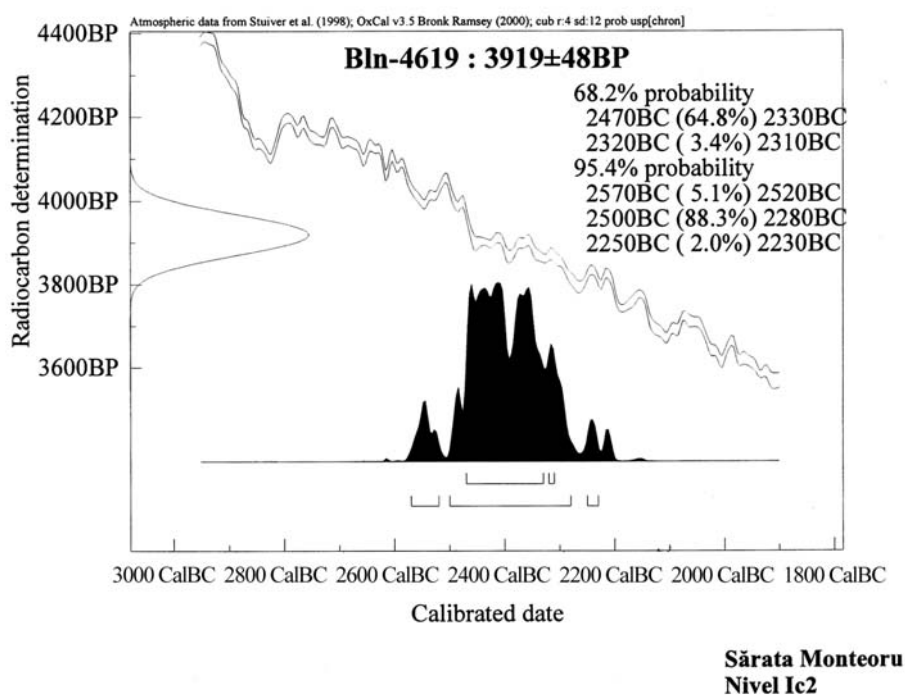
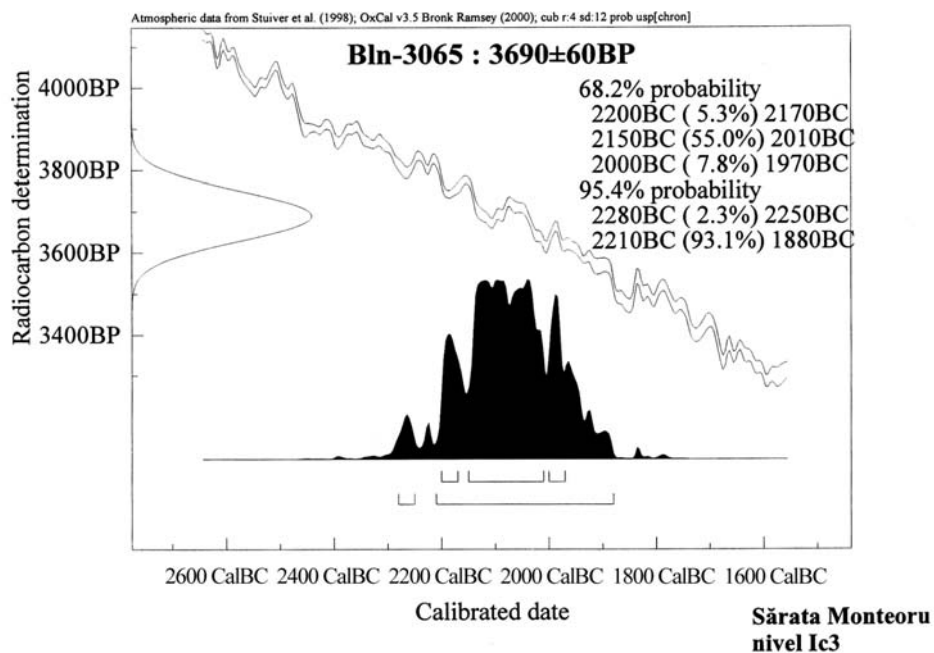

Fig. 9. Diagrame date ^{14}C Sărata Monteoru.

seriile de la Zunda Tolga și Canalul Čiurgaj⁸⁷, plasându-le pe cele mai vechi pe la 2700 BC. Desigur că apariția mormintelor cu catacombă dincoace de Prut este de așteptat să fie ceva mai târzie, deși nu cu mult. Oricum datele din stepa kalmikă fiind de mai puțină utilitate pentru spațiul nostru, am folosit seria de date radiocarbon pentru mormintele cu catacombă din tumulii de lângă Ordžonikidze, în zona lacului de acumulare Kahovka, în Ucraina (Lista 1/8–30 și Fig. 10). În această serie, cea mai veche dată, Ki-6609, calibrată se plasează în intervalele 2470–2270 BC, în domeniul 2 sigma și 2460–2280 BC în domeniul 1 sigma, iar cea mai târzie dată, Ki-6567, în intervalele 2200–1910 BC, în domeniul 2 sigma și 2140–2010 BC în domeniul 1 sigma. Trebuie însă remarcat faptul că unele morminte cu catacombă, mai ales din Basarabia cum sunt cele de la Brăviceni, Calfa, Etulia, Jeltaj Jar, Fântâna Zânelor⁸⁸ și Nagornoe⁸⁹, aparțin grupei *Mnogovalikovaja* care a folosit într-o oarecare măsură acest obicei funerar⁹⁰. O altă serie de date radiocarbon calibrate, chiar dacă este constituită doar din patru probe care plasează mormintele tumulare *Mnogovalikovaja* de la Zatoka în Ucraina, în intervalul 2500–1900 a.Chr. (Lista 1/33–36 și Fig. 11/B), este și ea utilă, căci relațiile dintre grupele Monteoru și *Mnogovalikovaja*, începând de la nivelul „fazei” Ic3, când apar și primele morminte cu catacombă la Căndești, sunt astăzi evidente⁹¹. Tradițional, cultura *Mnogovalikovaja*, în special grupa dintre Nistru și Prut, a fost datată de către E. Sava în secolele XVII–XV/XIV a.Chr.⁹² Recent, V. Trifonov folosind date radiometrice, a stabilit pentru grupa *Mnogovalikovaja* o evoluție între 2300–1800 a.Chr., corespunzând în bună măsură perioadelor Reinecke A1–2 din Europa Centrală⁹³. La începutul acestui interval, mai timpuriu, se pot înscrie și cele două date ¹⁴C pentru nivelele Ic3 și Ic2 de la Sărata Monteoru. Faptul că cea de a doua dată este mai veche decât cea pentru nivelul Ic3 se poate explica prin aceea că materialul probei a fost cărbunele de lemn⁹⁴, pentru o diferențiere în

⁸⁷ N.I. Shishlina, A.L. Alexandrovsky, O.A. Chichagova & J. Van Der Plicht, *Antiquity* 74, 2000, p. 793–799.

⁸⁸ E. Sava, *Kul'tura mnogovalikovej keramiki Dnestrovsko-Prutskogo mezhdureč'ja*, Chișinău 1992p. 21–23.

⁸⁹ Tošćev, *op.cit.*, p. 5–18.

⁹⁰ Sava, *op.cit.*, p. 71–73.

⁹¹ Sava, *Thraco-Dacica* 12, 1991, 1–2, p. 15–37.

⁹² Idem, *Kul'tura mnogovalikovej keramiki...*, p. 170–175; idem, *Thraco-Dacica* 15, 1994, 1–2, p. 141–158, fiind evident că datele radiometrice nu au fost luate în seamă de către autor... Vezi și încadrarea foarte joasă propusă de către Oancea în secolele XVI–XV a. Chr. pentru sfârșitul culturii *Mnogovalikovaja*, *Dacia NS* 25, 1981, p. 182.

⁹³ V.A. Trifonov, în *Bronzovyj vek Vostočnoj Evropy: harakteristika kul'tur, hronologija i periodizacija*, *Materijal meždunarodnoj naučnoj konferencii „K stoletiju periodizacii B.A. Gorodcova bronzovogo veka južno poloviny Vostočnoj Evropy”*, Samara, 2001, p. 71–82 și tabelul cronologic de la sfârșit.

⁹⁴ Vezi pentru complicațiile probelor prelevate din cărbune de lemn, S. Manning, *The absolute chronology of the Aegean Early Bronze Age. Archaeology, Radiocarbon and History*, *Monographs in Mediterranean Archaeology* I, Sheffield, 1995, p. 133–134.

timp a celor două nivele fiind necesară o serie mai cuprinzătoare de date radiometrice. Mormântul de la Cârломănești–*La arman* și, prin acesta și nivelul Ic1,

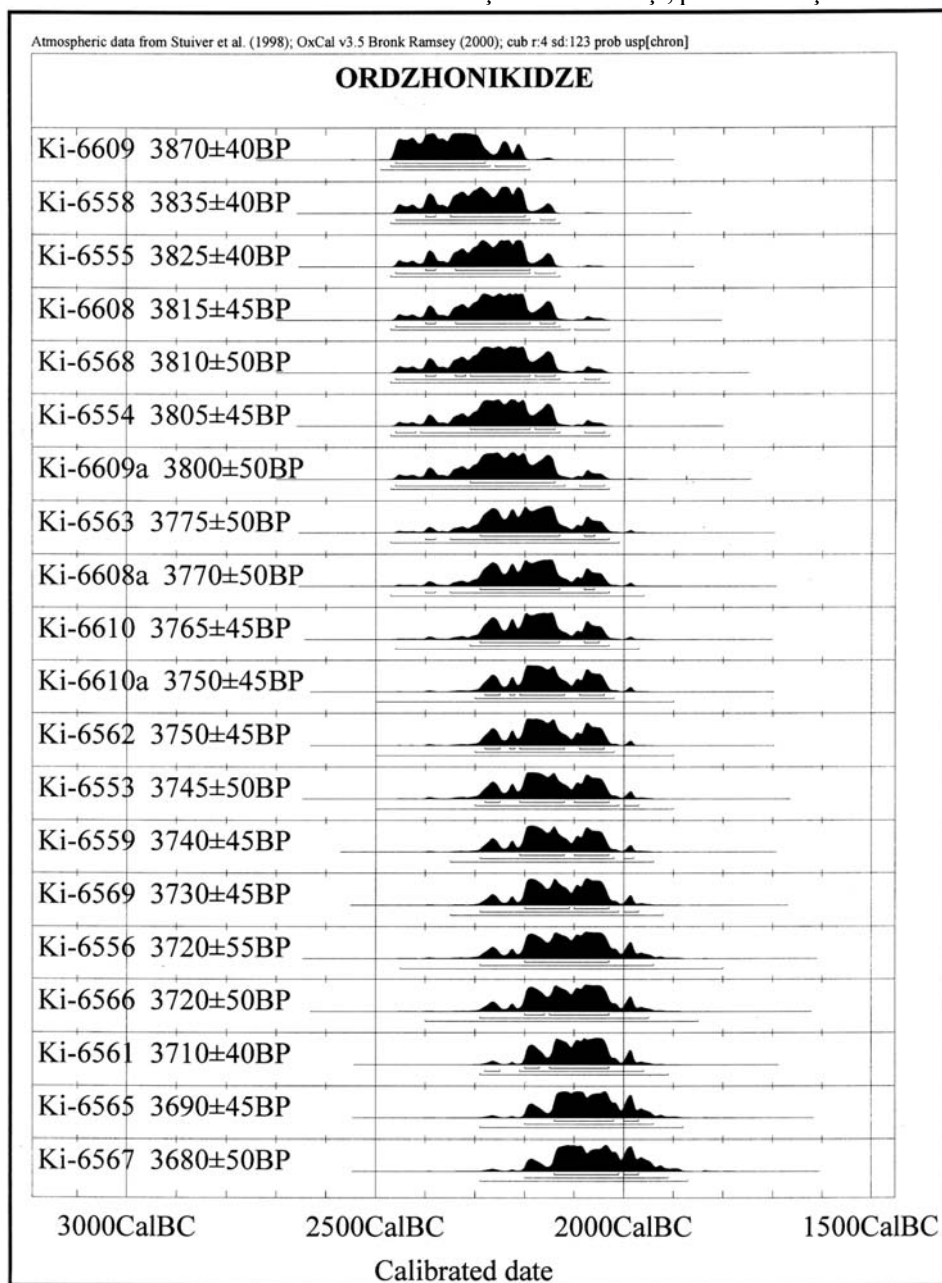

Fig. 10. Înserierea datelor ^{14}C din mormintele „Katakombnaja” de la Ordžonikidze.

se poate plasa la mijlocul intervalului, imediat după 2200 a.Chr, colanul apărând deocamdată ca cel mai vechi în aria monteoreană, alte piese de acest fel nefiind cunoscute în înmormântări Ic3 sau Ic2. Această datare corespunde și cu încadrarea colanelor din categoria *Ösenhalsringe* din Europa Centrală în perioada A a epocii bronzului, recent datată, în termeni de cronologie absolută, în intervalul 2300–1700/1600 a.Chr.⁹⁵ Seria de date ¹⁴C din câteva complexe ale stațiunii de la Jędrychowice oferă o datare similară⁹⁶.

Cele două morminte de la Pietroasa Mică – M.3 și 16 – au fost încadrate în „faza Ib”⁹⁷, ca și celelalte două de la Cârlomanești care au fost atribuite subfazelor „Ib1” pentru M.644 și „Ib2” pentru M.666⁹⁸. Cum cele patru complexe au în inventare *Ösenhalsringe*, se pune problema dacă „faza” Monteoru Ib poate fi sau nu incorporată în intervalul 2300–1700 a.Chr. Tradițional fazele Ib–Ia au fost considerate contemporane mormintelor-put de la Mycenae pe baza psaliilor, a plăcuțelor „de coif” din colți de mistreț, a perlelor din chihlimbar și pastă sticloasă, precum și pe baza unor motive ornamentale cum sunt cercurile concentrice, cercurile cu tangentă etc.⁹⁹, iar mai nou și pe baza unei cupe cu picior și o toartă descoperită într-un mormânt la Cârlomanești, cupă considerată „o copie mai puțin reușită a prototipurilor semnalate în mormintele regale de la Mycene (Cercul A)”¹⁰⁰.

⁹⁵ R. Krause, în K. Randsborg (ed.), *Absolute chronology. Archaeological Europe 2500–500 BC*, Acta Archaeologica 67, 1996/Acta Archaeologica Supplementa 1, 1996, p. 73–86; K. Rassmann, în K. Randsborg (ed.), *op. cit.*, p. 199–209; J. Müller, în J. Bátor, J. Peška (Hrsg.), *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei*, Nitra 1999, p. 113–126; vezi și pe Internet la adresa: <http://www.uf.uni-erlangen.de/karten/neo-d3.html>, <http://www.uf.uni-erlangen.de/karten/bzt-a1.html>, <http://www.uf.uni-erlangen.de/karten/bzt-a2.html>, unde pentru etapa Glockenbecher-Protoaunjetitz-Chłopice-Veselé-Ragelsdorf-Oggau se dă intervalul 2600–2200 BC, pentru etapa Straubing–Früh–Aunjetitz–Nitra–Nagyrev = Bz A1, intervalul 2250–1950 BC și, respectiv, pentru etapa Langquaid-Hoch–Aunjetitz = Bz A2–3, intervalul 2000–1800–1600 BC.

⁹⁶ M. Gedl, *SlovArch* 36, 1988, 1, p. 33–54.

⁹⁷ Vezi supra nota 29.

⁹⁸ Pentru Cârlomanești s-a afirmat că: „Halsring-ul din bară cu capetele subțiate și uneori rulate, se găsește atât în mormintele specifice fazei Ia, cât și în Ib”, iar mai departe: „De o importanță deosebită ni se pare și faptul că au reapărut, ce-i drept izolat, în câteva morminte din faza Ia și mai ales Ib, unele podoabe din os, care dispăruseră în cursul fazei Ic2 (după ce ele constituiseră principala categorie de podoabe, în timpul fazei Ic3). Ne referim la inelele din os, mărgelile din os, cochiliile sau dinți perforați, colți de mistreți perforați și într-un singur caz, un breloc din os (așa zisa cataramă), cf. M. Florescu, A. Florescu, *op. cit.*, p. 117.

⁹⁹ Zaharia, Dacia NS, 37, 1993, p. 37–38; eadem, în EAIVR, 3 p. 104.

¹⁰⁰ M. Florescu, A. Florescu, *op. cit.*, p. 115. În 1983, I. Motzoi-Chicideanu a făcut o călătorie de documentare la Iași, împreună cu Burger Wanzek de la Institut für Ur- und Frühgeschichte FU Berlin. Cu această ocazie doamna Marilena Florescu a avut amabilitatea, pentru care îi mulțumim, să ne arate desenele pentru mai multe din mormintele de la Cârlomanești, între ele fiind și vasul respectiv. O copie a desenului a fost oferită lui B. Wanzek. Ajuns la Berlin acesta i-a arătat desenul specialistului în ceramică miceniană, regretatul Ch. Podzuweit, care a spus că vasul respectiv nu are nici o legătură cu ceramica miceniană. De altfel, o copie după un vas micenian la Curbura Carpaților apare ca insolită, știut fiind că ceramica miceniană cu greu a depășit litoralul nordic al Egeei (cf. K. Kilian, în *Jahresbericht des Institut für Vorgeschichte des Universität Frankfurt a. Main*, 1976, p. 120–121 și harta de la fig. 6). Recent au fost semnalate câteva fragmente ceramice miceniene târzii la Drama-Kajrjaka, pe Tundza în Bulgaria,

Această contemporaneitate nu mai poate fi astăzi reținută, căci s-a arătat că psaliile din categoria mai largă *Scheibenknebel* nu sunt miceniene, ele aparând dinspre Ural la o vreme anterioară mormintelor-put¹⁰¹. Se mai poate observa cu destulă ușurință că plăcuțele din defense de mistreț pentru centuri ca și defensele propriu zise sunt caracteristice perioadei A1–2, apărând cu o frecvență remarcabilă în înmormânări Nitra, Periam–Pecica sau Mierzanowice¹⁰². Perlele din pastă sticloasă sunt de fapt produse secundare ale prelucrării metalelor și apar în număr mare în morminte Nitra, Aunjetitz, Periam–Pecica și Otomani–Koštany¹⁰³. Un bun exemplu îl constituie M.49 din cimitirul de la Valaliky, lângă Košice, la care au fost găsite peste 2 000 de perle din așa zisa „faianță”, necropola fiind atribuită etapei Otomani–Koštany¹⁰⁴. Tot pentru mediul Otomani–Koštany au fost publicate și câteva morminte ale importante stațiuni de la Nižná Myšľa, nu departe de Valaliky, ale căror inventare prezintă o importanță cu totul aparte. Este vorba mai întâi de M.280, de inhumație, al cărui inventar este constituit dintr-un tipar bivalv închis pentru turnat ace de tip *Kugelpfandol*, o duză din lut pentru turnare, un ac din bronz de tipul amintit, alte două ace din bronz de tip *Ösenadel*, o brățară din bronz spiralică, 49 de plăcuțe din colț de mistreț cu 8–10 perforații laterale împreună cu o cataramă din corn, toate aflate la un loc în zona bazinului, trei pandantive din colți perforați de mistreț, un topor din piatră, o lamă din obsidian, un străpungător din os, o amforetă, o ceașcă și un castron, toate trei tipice Otomani. Al doilea mormânt important pentru discuția de față este M.282, tot de inhumație, dublu, cu două schelete feminine. Inventarul acestuia se compune din șase inele de buclă de tip B, un colier alcătuit din 21 cochilii de *Dentalium*, trei de scoică *Cardium*, trei perle din „faianță”, 32 spirale din sârmă de bronz și un tub din bronz, două străpungătoare din os de animal, iar în zona bazinului o podoabă, ca un soi de șorț constituit inițial din șiruri verticale pe care fuseseră prinse 2 666 de perle din „faianță” de culori diferite, alături fiind o ceașcă cu decor tipic Otomani și un vas borcan¹⁰⁵. Adăugăm că prin datele ¹⁴C din așezarea 2 care suprapune cimitirul de la Nižná Myšľa¹⁰⁶, cele două

într-un context nu foarte clar, probabil Čerkovna (Zimnicea–Plovdiv), cf. J. Lichardus et al., *BerRGK* 77, 1996, p. 112 și fig. 42/2–3, 7.

¹⁰¹ N.G.O. Boroffka, *Eurasia Antiqua*, 4, 1998, p. 109–117 și harta foarte sugestivă de la fig. 17.

¹⁰² Vezi de pildă la Branč (J. Vladár, *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči*, Archaeologica Slovaca – Fontes XII, Bratislava, 1973) sau Jelšovce (J. Batora, *Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken*, PAS, 16, Kiel, 2000) pentru cultura Nitra, Mokrin (M. Girić, *op.cit.*) și Szörég (I. Foltiny, *op. cit.*) pentru grupa Periam–Pecica sau Iwanowice-Babia Góra (S. Kadrow, A. i J. Machnikowie, *Iwanowice Stanowisko Babia Góra. II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków, 1992) pentru grupul Mierzanowice.

¹⁰³ A.F. Harding, *The Mycenaean and Europe*, Londra, 1984, p. 91–104, care distinge grupe locale în Ungaria și Slovacia; J. Batora, în B. Hänsel (Hrsg.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, 1995, p. 187–196.

¹⁰⁴ J. Pástor, *Čaňa a Valaliky – pohrebiska zo staršej doby bronzovej*, Košice, 1978, p. 78–79, fig. 29 și pl. 26–28.

¹⁰⁵ L. Olexa, *ArchRozhl*, 39, 1987, 3, p. 255–275, fig. 3–10.

¹⁰⁶ Este vorba de Bln-2776–3290 ± 100 BP, calibrată cu OxCal v3.5 în domeniul 1 sigma cu intervalul 1690–1450 BC și în domeniul 2 sigma cu intervalul 1900–1300 BC, Bln-2810 – 3300±70 BP, calibrată cu OxCal v3.5 în domeniul 1 sigma cu intervalul 1690–1510 BC și în domeniul 2 sigma cu intervalul 1770–1430 BC și Bln-2811–3380 ± 50 BP, calibrată cu OxCal v3.5 în domeniul 1 sigma cu intervalul 1690–1450 BC și în domeniul 2 sigma cu intervalul 1900–1300 BC, cf. V. Furmánek,

morminte au asigurată o datare absolută mult înainte de 1700 a.Chr. Pentru motivele decorative – cerc cu punct înscris, cerc cu tangente – de pe unele piese din os sau corn (psalii din categoriile *Stangenknebel* sau *Scheibenknebel*, cilindri, șaibe etc. cunoscute în medii Mad'arovce, Füzesabony/Otomani sau Vatina) s-a demonstrat că își au originea în altă arie decât cea egeeană și într-o vreme anterioară anului 1700¹⁰⁷. Nu trebuie pierdut din vedere că, la Bonțești, într-un mormânt atribuit pe baza ceramicii fazei Ia, a fost descoperit un ac din bronz de tip *Hülsenkopfnadel*¹⁰⁸, iar într-un mormânt distrus din Cimitirul 4 de la Sărata Monteoru, un altul de tip *Kugelkopfnadel*¹⁰⁹, ambele ace fiind caracteristice perioadei A2¹¹⁰. Adăugăm că, pe baza datelor ¹⁴C din șase morminte de la Mokrin¹¹¹, și pentru inventarele funerare Periam–Pecica care conțin perle din „faianță” se poate stabili o încadrare între 2150–1780 a.Chr, precum și faptul că etapele Nitra și Aunjetitz ale necropolei de la Jelšovce, caracterizate și prin inventare funerare cu colți de mistreț și perle din „faianță”, au fost foarte recent încadrate între 2030–1850 BC, respectiv 1850–1730 BC pe baza a 13 date radiocarbon¹¹². Mai menționăm în sfârșit faptul că la Năeni–Zănoaga, în nivelul cu ceramică de stil Ia a fost descoperit spart pe loc, sub o podea, un vas tipic *Mnogovalikovaja*¹¹³.

Față de cele expuse credem că avem tot temeiul să plasăm și „fazele” Ib–Ia și chiar IIa, ale căror inventare – prin prezența colților de mistreț, a plăcuțelor de centură, nu de „coif”¹¹⁴, din defense de mistreț, a perlelor din pastă sticloasă – sunt

---

L. Veliačik, J. Vladár, *Slovenska v dobe bronzovej*, Bratislava, 1991, p. 30, unde se afirmă că datele provin din morminte. În 1999, unul dintre noi, cu prilejul vizitei făcute la Košice, a fost informat de către L. Olexa, autorul săpăturii dela Nyžná Myšľa, că probele au fost de fapt prelevate din gropi ale așezării 2 care suprapune cimitirul. Îi mulțumim și pe această cale.

¹⁰⁷ B. Kull, PZ 64, 1989, 1, p. 65–72, care încadrează piesele din os astfel decorate între 1800–1700 a.Chr. în așa numita *Karum-Zeit*.

¹⁰⁸ Bichir, *Materiale*, 5, 1929, p. 258, fig. 4. La Pietroasa Mică în M. 3, s-a găsit și un ac din bronz din care s-a păstrat doar tija, care la partea superioară are forma unui tub, fapt care l-a făcut pe A. Oancea să-l considere, cu prea multă ușurință după părerea noastră, ca fiind de tipul amintit, Oancea, *op. cit.*, p. 153, fig. 5/9.

¹⁰⁹ Bârzu, *op. cit.*, p. 78, fig. 28/7.

¹¹⁰ Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968, vol. I, p. 84.

¹¹¹ S. Gerloff, PZ 68, 1993, p. 94, fiind vorba de M. 52 cu proba GrN-7477–3650±50 BP, calibrată cu OxCal v3.5 în domeniul 1 sigma cu intervalul 2130–1940 BC și în domeniul 2 sigma cu intervalul 2150–1880 BC, M. 202 cu proba GrN-14180–3650 ± 35 BP, calibrată cu OxCal v3.5 în domeniul 1 sigma cu intervalul 2130–1940 BC și în domeniul 2 sigma cu intervalul 2140–1910 și M. 237 cu proba GrN-14181–3595 ± 35 BP, calibrată cu OxCal v3.5 în domeniul 1 sigma cu intervalul 2100–1880 BC și în domeniul 2 sigma cu intervalul 2040–1780 BC.

¹¹² J. Görsdorf, în J. Batora, *Das Gräberfeld von Jelšovce...*, p. 565–570.

¹¹³ Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu, *op. cit.*, p. 68.

¹¹⁴ În 1989 a fost descoperit la Skopje, un mormânt de incinerare din al cărui inventar făceau parte mai multe fragmente de colți de mistreț, fragmente de la un „brici” din bronz în formă de labris și un vârf de săgeată din os. Autorul săpăturii consideră că fragmentele de colți de mistreț proveneau dela un coif. După urnă și capac, mormântul a fost atribuit bronzului târziu, acesta fiind deocamdată *singura*

asemănătoare grupelor Nitra, Aunjetitz și Mierzanowice, anterior anului 1700 a.Chr., ceea ce exclude contemporaneitatea acestor momente ale culturii Monteoru, ca și a celei mai mari părți a perioadei mijlocii a bronzului românesc, cu epoca mormintelor-puț

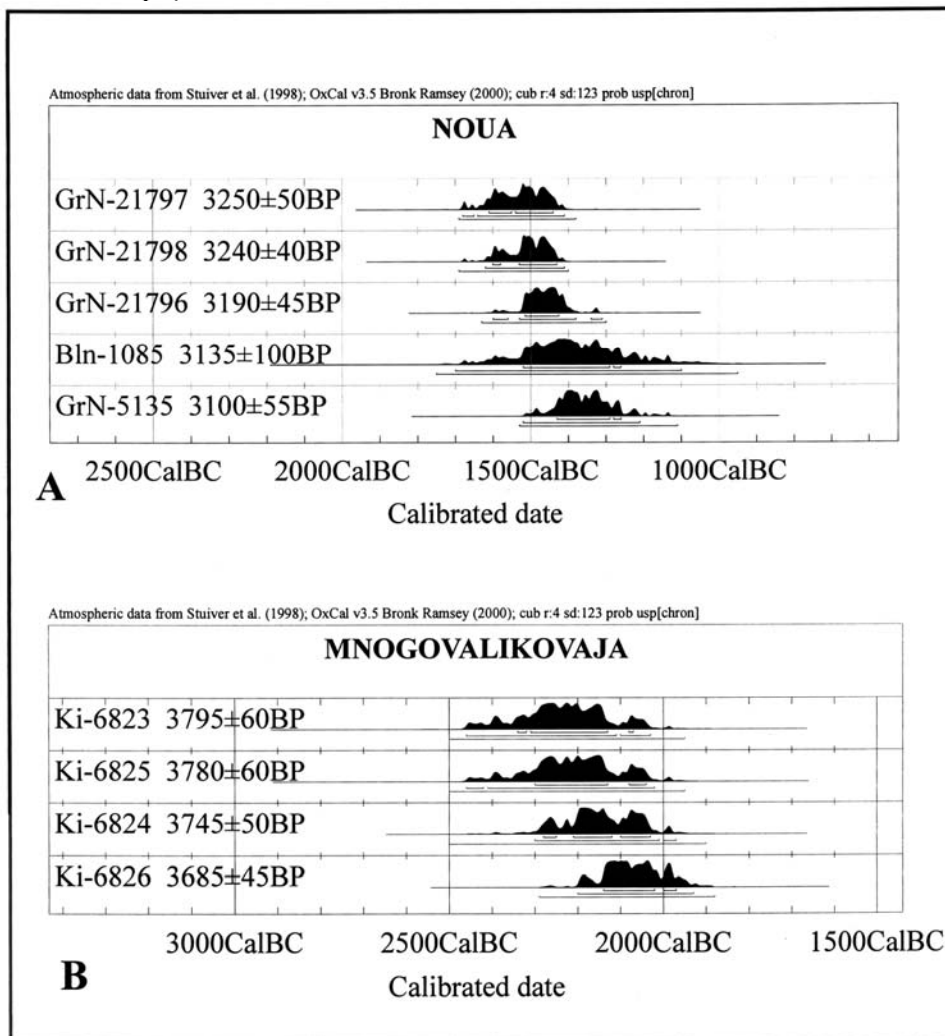

Fig. 11. Înserierea datelor ^{14}C pentru cultura Noua de la Crasnaleuca și Mahala (A) și pentru cultura *Monogovalikovaja* de la Zatoka-Akkiembietskij Kurgan (B).

de la Mycenae¹¹⁵. Ni se pare important de reamintit că, încă din 1933, la nivelul

descoperire din afara spațiului egean propriu zis în care, eventual, se poate vorbi de o asemenea piesă, cf. D. Mitrevski, Zbornik-Skopje NS 1, 1995, p. 68–69, fig. 9–11 și pl. II/4–9.

¹¹⁵ Corespunzător modelului teoretic împărțit la vremea aceea de majoritatea cercetătorilor

documentării de atunci, Ion Nestor înclina pentru o datare a inventarelor funerare monteorene în perioada Reinecke A2, subliniind și legăturile cu descoperirile cunoscute la vremea aceea de la Pecica sau Ószéntiván. Totodată atrăgea atenția asupra importanței legăturilor cu stepele nord-pontice și cu ținuturile Volgăi¹¹⁶. Dacă la vremea aceea cunoscutul pandantiv din aur din M.2 de la Poiana era considerat de „origine egeeană”¹¹⁷, astăzi suntem în măsură să trimitem la o foarte bună analogie în M.3 din kurganul 2 de la Novye Jabalakly, raionul Čimișinsk, în Bașkiria, din al cărui inventar face parte un set de piese de port cuprinzând o podoabă complicată din șaibe din bronz decorate *au repoussé* cu motive spiralice și cruciforme, pandantive tubulare sau ovale din bronz, uneori decorate cu incizii, 105 perle din bronz, câteva brățări simple din bronz și un pandantiv tot din bronz cu un motiv decorativ cu totul asemănător celui de la Poiana. Mormântul a fost încadrat la vremea publicării în prima perioadă a „culturii *Srubnaja*”¹¹⁸. Paralele foarte bune pentru podoaba complexă de la Novye Jabalakly se găsesc în câteva din mormintele de la Sintașta¹¹⁹. Datele radiocarbon de la Sintașta, mai ales cea din M.22, nu sunt de mare folos având deviații standard inacceptabil de mari, dar pe baza analogiilor cu zona Volgăi, orizontul Potapovo–Utevka–Sintașta, căruia îi aparține și M.3 de la Novye Jabalakly, se poate data tot între 2300–1700 BC¹²⁰.

Cele două colane din M.666 de la Căndești sunt asociate cu un colier alcătuit din cochilii, probabil de *Dentalium*, spirale din bronz și un pandantiv aparținând tipului așa numit „cordiform deschis”, mai exact unei variante mai vechi caracteristică în Europa Centrală în perioada Bz B1¹²¹, un alt pandantiv identic mai fiind găsit și în

---

influențați în special de lucrarea lui R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und süd-ost europäische Beziehungen*, Hamburg, 1957, Ion Nestor, în *Istoria României I*, București, 1960, p. 130, considera că începutul fazei mijlocii a epocii bronzului din România reprezintă momentul în care se situează relațiile cu mormintele-puț miceniene. O ultimă luare de poziție, din această perspectivă micenofilă, este contribuția lui T. Bader, în *Orientalisch-Ägäische Einflüsse in der europäischen Bronzezeit*, RGZM Monographien 15, Bonn, 1990, p. 181–205.

¹¹⁶ Nestor, BerRGK 22, 1932 (1933), p. 100.

¹¹⁷ Dunăreanu-Vulpe, Dacia 5–6, 1936–1936 (1938), p. 153, 162, fig. 14/1; I. Nestor, *op. cit.*, p. 98.

¹¹⁸ V.S. Gorbunov, SA 1, 1977, p. 155–160 și fig. 4/3; 6/1–34; 7; /1–7. În același timp șaibele-faleră de la Novye Jabalakly se apropie până la identitate de cele din cunoscutul tezaur de la Ostrovu Mare (D. Popescu, V. Popescu, SCIV 6, 1955, 3–4, p. 881–885). Vezi, cu totul recent, o discuție pe această temă la V.I. Besedin, în vol. A.D. Prjahnin (red.), *Evrasijskaja lesostep' v epohu metalla*, *Arheologija Vostočnoevropejskoj lesostepi* 13, 1999, p. 45–59.

¹¹⁹ V.F. Gening, G.B. Ždanovich, V.V. Gening, *Sintașta. Arheologiceskie pamjatniki arijskih plemen Uralo-Kazahstanskih stepej*, Celiabinsk, 1992, p. 188–194 și fig. 99 pentru M. 22 din marele cimitir plan și p. 314–319 și pl. 52; fig. 176 pentru M.7 din cimitirul plan mic.

¹²⁰ Trifonov, *Arheologia i Radiouglerod*, 1, 1996, p. 60–64, care folosește seria de foarte bune date

¹²¹ Cde la Krivoe Ozero, Potapovka și Utevka.

¹²¹ Hänsel, *op. cit.*, care le denumește *umgekehrt herzförmige Anhänger* plasându-le în perioadele FD III-MD I, variantele 4, vol. p. 116 și vol. II, p. 233, lista 124 și hărțile 25–26; V. Furmanek, *Die Anhänger in der Slowakei*, PBF XI.3, München, 1980, p. 24–25, unde se arată că aceste pandantive, aparținând variantei „*offene Herzanhänger mit inneren Mitteldorn*”, se pot data după descoperirile de la Nitriansky Hrádok, aparținând culturii Mad'arovce, Barca și Špišský Štvrtok din mediul Otomani sau în

M.31 de
la Pietroasa Mică¹²², ceea ce permite plasarea mormintelor respective și, prin
acestea, chiar a etapei Monteoru IIB, imediat după 1700/1600 a. Chr. adică la
începutul
așa-numitei *Schachtgräberzeit*¹²³.

S-a observat mai de mult că se poate contura o etapă Monteoru, cantonată în
nordul Munteniei și caracterizată prin asocierea ceramicii de stil IIB cu elemente
de caracter Noua și cu ceramică „decorată” cu măturică¹²⁴. Această etapă este
contemporană, cel puțin în parte, cu ceea ce se numește „faza Balintești-
Gârbovăț”¹²⁵ socotită drept faza finală Monteoru sau aparținând, de fapt, primei
etape Noua¹²⁶. Nivelul de locuire care suprapune mormântul I de la Cârломănești-
La arman, poate fi atribuit acestei etape, deși cercetarea din acest loc a fost restrânsă,
materialul obținut este caracteristic și nu poate fi lăsat de-o parte. Nuanțările de ordin
cronologic privind mormântul constituie o bază, chiar dacă indirectă, pentru nuanțări
corespunzătoare privind locuirea mai târzie. Materialul ceramic din stratul care
acoperă gropile mormintelor de pe *Arman*, este constituit din două categorii principale
atât după tehnică, cât și după decor. Prima grupă este alcătuită din fragmente ceramice
din pastă cu cioburi pisate, cu suprafața netezită și acoperită cu un slip fin, iar cea de a
doua din cioburi de la vase de dimensiuni mari lucrate dintr-o pastă cu aceleași
ingrediente, dar frământată mai puțin îngrijit, arse neuniform și aproape superficial,
caracteristica lor fiind dată de suprafața acoperită cu striuri făcute, destul de probabil,
cu o măturică
(Fig. 5/5). Din prima categorie fac parte vase de dimensiuni mari, probabil vase
pântecoase sau etajate, decorate cu incizii scurte, sau arcade, dispuse în benzi paralele
pe umărul vaselor, într-o manieră tipică stilului Monteoru IIB (Fig. 5/1-3). Vasele din
a doua categorie aparțin unor forme de genul vasului sac, cu marginea simplă și
dreaptă, de mari dimensiuni. În afara striurilor, vasele au fost decorate cu brăie simple
în relief, plasate sub margine și din care pornesc uneori segmente de nervuri, în relief

---

cimitirul HGK de la Dolný Peter, la începutul bronzului mijlociu corespunzând și cu orizontul Koszider. Foarte important este și inventarul funerar al unui mormânt Aunjetitz târziu de la Vinodol, în Slovacia, din care, alături de un *Ösenhalsring*, mai fac parte un ac de tipul *Hülsenkopfnadel*, o secure din categoria *Randleistenbeil*, un pumnal cu placă de înmănușare, două *Noppenringe*, câteva saltaleone, perle tubulare și sârme din bronz, o cochilie de melc, o daltă-străpungător din bronz, o ceașcă și o fusaiolă și un pandantiv cordiform deschis, cf. J. Vladár, *Die Dolche in der Slowakei*, PBF VI.3, München, 1974, p. 31, nr. 59, pl. 11/1-20.

¹²² Oancea, *op.cit.*, p. 188 și Fig. 14/9.

¹²³ P. Warren, V. Hankey, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol, 1989, p. 96-97, 169, unde mormintele-put din cele două cercuri A și B sunt plasate într-un interval de timp ce începe la finele Helladicului Mijlociu, puțin anterior anului 1600 a.Chr. și se termină, odată cu Helladicul Târziu IIA la 1440 a.Chr.

¹²⁴ Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu, *Dacia NS*, 38-39, 1994-1995, p. 39-40; vezi și supra nota 19.

¹²⁵ Zaharia, *Dacia NS*, 7, 1963, p. 139-176; eadem, în *EAIIVR III*, M-Q, p. 103.

¹²⁶ A. Florescu, *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos* 9, 1991, p. 27-28, nr. 24/O, 7.

(Fig. 5/4–5). Asemenea vase au fost descoperite acum două decenii în stațiunea de la Petrișoru, com. Racovițeni, județul Buzău, fiind atribuite de către A. Oancea „aspectului cultural Petrișoru–Racovițeni”¹²⁷. Foarte aproape de Cărlomănești către est, în raza localității Săpoca, pe promontoriul numit *Cula Săpocii*, prin cercetări de suprafață, au fost descoperite materiale ceramice decorate cu măturica, pe care Oancea le-a atribuit „ultimelor faze” ale culturii Monteoru¹²⁸. Către sud-vest, la Târgșor, în cursul săpăturilor din anul 1958, în groapa 10, aparținând unei locuiri atribuite pe baza ceramicii – cești cu o toartă, askoi –, etapei Monteoru IIb, au fost găsite „resturile unui vas decorat cu măturica”¹²⁹. La Năeni–Zănoaga, în nivelul cel mai de sus al complexului de locuire monteorean din așezarea de pe *Cetățuia 1*, au apărut numeroase fragmente de vase borcan, cu suprafața brăzdată cu măturica, cioburi monteorene târzii tipice, între care și fragmente de askoi, un ciob cu decor tipic Tei–Fundenii Doamnei, fragmente de cești cu torți supraînălțate și prevăzute cu buton, omoplați crestați. Au mai fost găsite și resturile, foarte probabil, ale unui atelier metalurgic, între care, alături de bucăți de zgură, fragmente de vase-creuzet, dălțițe-străpungător din bronz, se mai aflau și câteva valve, întregi și fragmentare, din gresie, pentru turnat verigi, bare etc. Tiparele acestea își au analogii foarte bune în mediile Sabatinovka, ale bronzului târziu din bazinul Niprului¹³⁰. Se poate deosebi astfel o arie, marcată, deocamdată, de stațiunile de la Berca, unde alături de o olărie specific monteoreană târzie asociată cu specia cu *Besenstrich* s-au găsit câteva torți cu buton specifice Noua și un ac din bronz cu capul profilat tipic mediilor Lausitz¹³¹, Cărlomănești–*Cetățuia*¹³², unde în cursul săpăturilor din 1980 a fost găsit un alt ac specific mediului Lausitz¹³³, Cărlomănești–*La arman*, Năeni–Zănoaga, Târgșor, Săpoca, Bozioru¹³⁴, Coțatcu¹³⁵, Petrișoru–Racovițeni¹³⁶ și, mai spre sud-vest în câmpie, la Glodeanu Sărat¹³⁷, în care specia ceramică constituită din vase de uz comun, cu suprafața brăzdată cu măturica împreună cu elemente de factură Noua, apare alături de ceramica tipică Monteoru târzie, de stil IIb, mult mai numeroasă. Formele de turnare

¹²⁷ Oancea, *op. cit.*, p. 183–185; idem, CAMNI 5, 1982, p. 53–58.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 219.

¹²⁹ V. Teodorescu, Materiale 7, 1961, p. 637.

¹³⁰ Motzoi-Chicideanu, Șandor-Chicideanu, *op. cit.*, p. 65, fig. 5/1–8 pentru tipare. La Vârteșcoiu s-a găsit un fragment de tipar pentru un topor cu disc și spin (V. Bobi, comunicare la Sesiunea anuală a Muzeului de Istorie Buzău, Aprilie 1993), așa că nu se mai poate susține „încetarea activității centrului metalurgic din aria Monteoru” ca urmare a expansiunii populației Petrișoru–Racovițeni (cf. Oancea, Dacia N.S. 25, 1981, p.181).

¹³¹ Motzoi-Chicideanu, *op. cit.* (supra nota 65), p. 236–237.

¹³² Oancea, CAMNI 2, 1976, p. 205, fig. 7/6; 15/3; 17/1–3, 8.

¹³³ Motzoi-Chicideanu, *op. cit.*, p. 225, fig. 2.

¹³⁴ Oancea, CAMNI 4, 1981, p. 43 și nota 6.

¹³⁵ Oancea, Dacia N.S. 25, 1981, p.185.

¹³⁶ Idem, CAMNI 5, 192, p 53–58.

¹³⁷ *Ibidem*, loc.cit. și nota 8. Adaugă că prin localitatea „Fințești”, tot acolo menționată, trebuie înțeles de fapt complexul Năeni–Zănoaga, Fințești fiind satul, de pe teritoriul comunei Năeni, cel mai apropiat de stațiune.

de la Năeni–Zănoaga demonstrează, pentru această zonă, o relație cu vecinii răsăriteni, cel puțin în domeniul metalurgiei.

Decorul striat se întâlnește relativ frecvent pe teritoriul României, mai ales la grupele bronzului târziu din Transilvania de unde se pare că a pătruns la sud de Carpați¹³⁸. Decorul plastic – brăie și segmente de brăie –, uneori asociat cu striuri este întâlnit în grupele bronzului mijlociu și târziu din răsărit, ca și, pentru spațiul care ne interesează, în ariile Noua¹³⁹. Fără a fi asociate cu decorul *Besenstrich*, vase cu brăie și cu segmente în relief pornind din ele se întâlnesc în aria descoperirilor zise de „tip Coslogeni” la Ceacu¹⁴⁰, Dorobanțu¹⁴¹, Grădiștea Coslogeni¹⁴², Sultana¹⁴³ și Ulmu¹⁴⁴, toate în Bărăgan. Desigur, pentru toate descoperirile Coslogeni trebuie avut în vedere că această „cultură” a fost definită numai pe baza cercetărilor de suprafață, fiind necesare cercetări noi și sistematice pentru o cunoaștere temeinică și o definire exactă. Fragmente ceramice cu decor plastic asemănător s-au găsit asociate cu altele cu decor tipic grupei Govora, într-o stațiune de la finele epocii bronzului de la Rudeni, pe Topolog¹⁴⁵. Pentru segmentele de nervuri în relief, dispuse imediat din brăiele așezate imediat sub marginea vaselor, uneori asociate cu mănunchiuri de striuri pe pântecul vaselor se pot găsi paralele și în mediile bronzului mijlociu și târziu din stepele nord-pontice cum ar fi într-un mormânt de la Družkovka, în Ucraina¹⁴⁶, sau în așezarea de la Uovo Ozero¹⁴⁷, ambele în aria *Srubnaja*. O ceramică de uz comun decorată cu brăie și nervuri în relief se găsește în Ucraina în stațiunile Sabatinovka de la Berislav, împreună cu un tipar¹⁴⁸ de felul celor de la Năeni–Zănoaga „Cetățuia I”, apoi la Dudčany¹⁴⁹, Novokievka¹⁵⁰ și Zlatopol¹⁵¹.

Pentru încadrarea cronologică absolută generală a acestor descoperiri ne putem folosi de mai multe date ¹⁴C din așezările Noua de la Crasnaleuca (Lista 1/12–3) și

¹³⁸ Motzoi-Chicideanu, *Observații asupra cimitirului din epoca bronzului de la Pietroasa Mică*, p. 12–14 și harta de la fig. 22, pe Internet la adresa: www.archaeology.ro/imc_artarja.htm.

¹³⁹ M. Florescu, A. Florescu, *ArhMold* 13, 1990, p. 65., care menționează stațiunile de la Căndești, Gârbovăț, Lichitișeni și Trușești.

¹⁴⁰ S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, Biblioteca de Arheologie 34, București, 1978, p. 124–125, fig. 64/6.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 126, fig. 64/5.

¹⁴² *Ibidem*, p. 122–124, fig. 62/7; 63/4.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 136, fig. 75/7, 9–10; 76/2; 78/11.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 126–136, fig. 68/4; 69/1–2, 6; 72/9–10; 73/3, 7–8.

¹⁴⁵ Săpături inedite 1986, I. Motzoi-Chicideanu.

¹⁴⁶ V.N. Gorbov, A. N. Usačuk, în *Arheologičeskij al'manah* 2, 1993, p. 115, fig. 63–64.

¹⁴⁷ S. Berezanskaja, *Uovo Ozero. Poselenie srubnoj kul'tury na Severskom Donce*, Kiev, 1990, fig. 20.

¹⁴⁸ J.P. Gerškovič, *Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres*, *Archäologie in Eurasien* 7, Radhen, 1999, pl. 6/10 și tiparul la pl. 7/13.

¹⁴⁹ *Ibidem*, pl. 3/12.

¹⁵⁰ *Ibidem*, pl. 17/8; 21/5.

¹⁵¹ *Ibidem*, pl. 9/21.

Mahala (Lista 1/6–7), sau Sabatinovka de la Glubokoe Ozero–2 (Lista 1/4) și Ilcevsk (Lista 1/5).

Înserierea datelor calibrate de la Crasnaleuca și Mahala (Fig. 11/A), pledează convingător pentru un început al grupei Noua, anterior anului 1500 a.Chr., concomitent cu etapa timpurie Sabatinovka, căci etapa a II-a se datează, măcar la Mahala, foarte clar în cursul secolelor XV–XIV a.Chr. Nu vedem nici un motiv să nu acceptăm și pentru debutul Noua din sudul Moldovei, reprezentat prin cimitirul de la Balintestți și primul nivel din cenușarul de la Gârbovăț, ca și pentru ultimele manifestări monteorene din nord-estul Munteniei, o datare imediat după 1600 a.Chr., acesta fiind și momentul cu care debutează perioada târzie a epocii bronzului la nord de Dunăre.

Lista 1. Date ^{14}C utilizate în text

Nr.	Localitatea	Context	Mediu cultural	Lab. Nr.	Material	BP	Calibrat 1 sigma	Calibrat 2 sigma
1	Crasnaleuca	Așezare niv. IV	Noua	GrN-21796	-	3190 ± 45	1515–1425 BC (68.2%)	1600–1560 BC (2.6%) 1530–1380 BC (90.9%) 1340–1310 BC (1.9%)
2	Crasnaleuca	Așezare niv. III	Noua	GrN-21797	-	3250 ± 50	1610–1550 BC (20.5%) 1540–1440 BC (47.7%)	1680–1650 BC (2.5%) 1640–1410 BC (92.9%)
3	Crasnaleuca	Așezare niv. II	Noua	GrN-21798	-	3240 ± 40	1600–1580 BC (4.3%) 1530–1430 BC (63.9%)	1620–1410 BC (95.4%)
4	Glubokoe Ozero–2	Așezare oriz. Ia, Loc. A	Sabatinovka	Ki-5225	-	3070 ± 60	1410–1260 BC (68.2%)	1450–1120 BC (95.4%)
5	Iličevsk	Așezare	Sabatinovka timpurie	Le- ?	-	3310 ± 40	1680–1670 BC (2.2%) 1630–1520 BC (66.0%)	1690–1490 BC (95.4%)
6	Mahala	Așezare niv. IIb Gr. 87	Noua	BIn-1085	-	3135 ± 100	1520–1290 BC (65.4%) 1280–1200 BC (2.8%)	1700–1100 BC (95.4%)
7	Mahala	Așezare niv. IIb	Noua	GrN-5135	-	3100 ± 55	1430–1290 BC (65.2%) 1280–1260 (3.0%)	1520–1210 BC (95.4%)
8	Ordžonikidze –Černaja Mogila	K. 3/M. 17	„Katakombnaja”	Ki-6553	Colagen	3745 ± 50	2280–2250 BC (4.5%) 2210–2120 BC (39.8%) 2100–2030 BC (23.9%)	2300–2010 BC (93.2%) 2000–1970 BC (2.2%)

9	Ordžonikidze –Černaja Mogila	K. 3/M. 27	„Katakombnaja”	Ki-6554	Colagen	3805 ± 45	2310–2190 BC (55.2%) 2180–2140 BC (13.0%)	2460–2420 BC (1.8%) 2410–2130 (90.7%) 2080–2040 BC (2.9%)
10	Ordžonikidze –Černaja Mogila	K. 3/M. 28	„Katakombnaja”	Ki-6555	Colagen	3825 ± 40	2400–2380 BC (3.0%) 2340–2190 BC (65.2%)	2460–2190 BC (87.6%) 2180–2140 BC (7.8%)
11	Ordžonikidze –Gurskaja Mogila	K. 3/M. 30	„Katakombnaja”	Ki-6556	-	3720 ± 55	2200–2030 BC (68.2%)	2290–1940 BC (95.4%)
12	Ordžonikidze –Č’kalovo o	K. 7/M. 8	„Katakombnaja”	Ki-6558	Colagen	3835 ± 40	2400–2380 BC (5.3%) 2350–2200 BC (62.9%)	2460–2190 BC (91.4%) 2170–2140 BC (4.0%)
13	Ordžonikidze –Č’kalovo 2	K. 7/M. 20	„Katakombnaja”	Ki-6559	-	3740 ± 45	2210–2120 BC (41.7%) 2100–2030 BC (26.5%)	2290–2010 BC (92.3%) 2000–1970 BC (3.1%)
14	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 1/M. 7	„Katakombnaja”	Ki-6560	Colagen	3680 ± 45	2140–2010 BC (59.6%) 2000–1970 BC (8.6%)	2200–1920 BC (95.4%)
15	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 1/M. 14	„Katakombnaja”	Ki-6561	Colagen	3710 ± 40	2200–2170 BC (6.9%) 2150–2030 BC (61.3%)	2280–2250 BC (1.1%) 2210–1960 BC (94.3%)
16	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 1/M. 15	„Katakombnaja”	Ki-6562	Colagen	3750 ± 45	2280–2250 BC (6.6%) 2230–2220 BC (1.7%) 2210–2120 BC (41.7%) 2090–2040 BC (18.2%)	2300–2020 BC (95.4%)

17	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 1/M. 18	„Katakombnaja”	Ki-6563	Colagen	3775 ± 50	2290–2130 BC (65.1%) 2080–2060 BC (3.1%)	2400–2380 BC (1.7%) 2350–2030 BC (93.7%)
18	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 8/M. 5	„Katakombnaja”	Ki-6564	Colagen	3560 ± 55	2010–2000 BC (2.5%) 1980-1870 BC (45.1%) 1850-1810 BC (12.2%) 1800-1770 BC (8.4%)	2040–1740 BC (95.4%)
19	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 8/M. 5	„Katakombnaja”	Ki-6564a	-	3620 ± 55	2110–2100 BC (1.9%) 2040–1880 BC (66.3%)	2140–1870 BC (90.2%) 1850–1810 BC (3.3%) 1800–1770 BC (1.8%)
20	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 8/M. 12	„Katakombnaja”	Ki-6565	Colagen	3690 ± 45	2140–2020 BC (61.3%) 2000–1970 BC (6.9%)	2200–1940 BC (95.4%)
21	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 8/M. 13	„Katakombnaja”	Ki-6566	Colagen	3720 ± 50	2200–2160 BC (16.0%) 2150–2030 BC (52.2%)	2290–1950 BC (95.4%)
22	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 11/M. 7	„Katakombnaja”	Ki-6567	Colagen	3680 ± 50	2140–2010 BC (59.3%) 2000–1970 BC (8.9%)	2200–1910 BC (95.4%)
23	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 11/M. 12	„Katakombnaja”	Ki-6568	Colagen	3810 ± 50	2400–2380 BC (0.8%) 2340–2320 BC (4.1%) 2310–2190 BC (52.5%) 2180–2140 BC (10.8%)	2460–2130 BC (93.2%) 2080–2050 BC (2.2%)

24	Ordžonikidze –Kruglaja Mogila	K. 1/M. 17	„Katakombnaja”	Ki-6569	Colagen	3730 ± 45	2200–2110 BC (37.4%) 2100–2030 BC (30.8%)	2290–2010 BC (92.3%) 2000–1970 BC (3.1%)
25	Ordžonikidze– Č’kalovo	K. 11/M. 6	„Katakombnaja”	Ki-6608	Colagen	3815±45	2400–2380 BC (1.5%) 2340–2190 BC (59.6%) 2170–2140 BC (7.1%)	2460–2130 BC (95.4%)
26	Ordžonikidze– Č’kalovo	K. 11/M. 6	„Katakombnaja”	Ki-6608a	Colagen	3770±50	2290–2130 BC (62.3%) 2080–2060 BC (5.9%)	2400–2380 BC (1.2%) 2350–2030 BC (94.2%)
27	Ordžonikidze– Č’kalovo	K. 11/M. 12	„Katakombnaja”	Ki-6609	-	3870±40	2460–2280 BC (68.2%)	2470–2270 BC(82.6%) 2260–2200 BC (12.8%)
28	Ordžonikidze– Č’kalovo	K. 11/M. 12	„Katakombnaja”	Ki-6609a	-	3800±50	2310–2140 BC (8.2%)	2460–2120 BC (90.3%) 2090–2040 BC (5.1%)
29	Ordžonikidze– Č’kalovo	K. 11/M. 7	„Katakombnaja”	Ki-6610	Colagen	3765±45	2290–2130 BC (60.9%) 2080–2050 BC (7.3%)	2310–2030 BC (95.4%)
30	Ordžonikidze– Č’kalovo	K. 11/M. 7	„Katakombnaja”	Ki-6610a	Colagen	3750±45	2280–2250 BC (6.6%) 2230–2220 BC (1.7%) 2210–2120 BC (41.7%) 2090–2040 BC (18.2%)	2300–2020 BC (95.4%)
31	Sărata Monteoru	Așezare niv. Ic3	Monteoru	Bln-3065	semințe	3690±60	2200–2170 BC (5.3%) 2150–2010 BC (55.0%) 2000–1970 BC (93.1%)	2280–2250 BC (2.3%) 2210–1880 BC (93.1%)

32	Sărata Monteoru	Așezare niv. Ic2	Monteoru	Bln-4619	cărbune	3919 ± 48	2470–2330 BC (64.8%) 2320–2310 BC (3.4%)	2570–2520 BC (5.1%) 2500–2280 BC (88.3%) 2250–2230 BC (2.0%)
33	Zatoka– Akkiembetskij Kurgan	M.11	Mnogoalikovaja	Ki-6823	Colagen	3795 ± 60	2340–2320 BC (3.2%) 2310–2130 BC 64.2%) 2080–2070 BC (0.8%)	2460–2110 BC (86.0%) 2100–2030 BC (9.4%)
34	Zatoka– Akkiembetskij Kurgan	M.15	Mnogoalikovaja	Ki-6824	Colagen	3745 ± 50	2280–2250 BC (4.5%) 2210–2120 BC (39.8%) 2100–2030 BC (23.9%)	2300–2010 BC (93.2%) 2000–1970 BC (9.4%)
35	Zatoka– Akkiembetskij Kurgan	M.16	Mnogoalikovaja	Ki-6825	Colagen	3780 ± 60	2300–2130 BC (60.3%) 2080–2040 BC (7.9%)	2460–2420 BC (1.5%) 2410–2020 BC (93.9%)
36	Zatoka– Akkiembetskij Kurgan	M.20	Mnogoalikovaja	Ki-6826	Colagen	3685 ± 45	2140–2020 BC (60.4%) 2000–1970 BC (7.8%)	2200–1930 BC(95.4%)

Notă: toate datele au fost calibrate cu programul OxCal v 3.5.

Literatura pentru datele ¹⁴C: S.S. Berezanskaja, *Usovo Ozero. Poselenie srubnoj kultury na Severskom Donce*, Kiev, 1990; Ja.P. Geršković, *Arheologičeskij Al'manah*, 7, 1998, p. 61–92; E. Kaiser, în *The foundations of Radiocarbon Chronology of cultures between the Vistula and Dnieper*, Baltic-Pontic Studies 7, 1999, p. 129–150; A. László, în CCDJ 10, 1993, p. 23–41; M. Szmyt, I.T. Chernenkov, în *The foundations of Radiocarbon Chronology of cultures between the Vistula and Dnieper*, Baltic-Pontic Studies 7, 1999, p. 196–210.